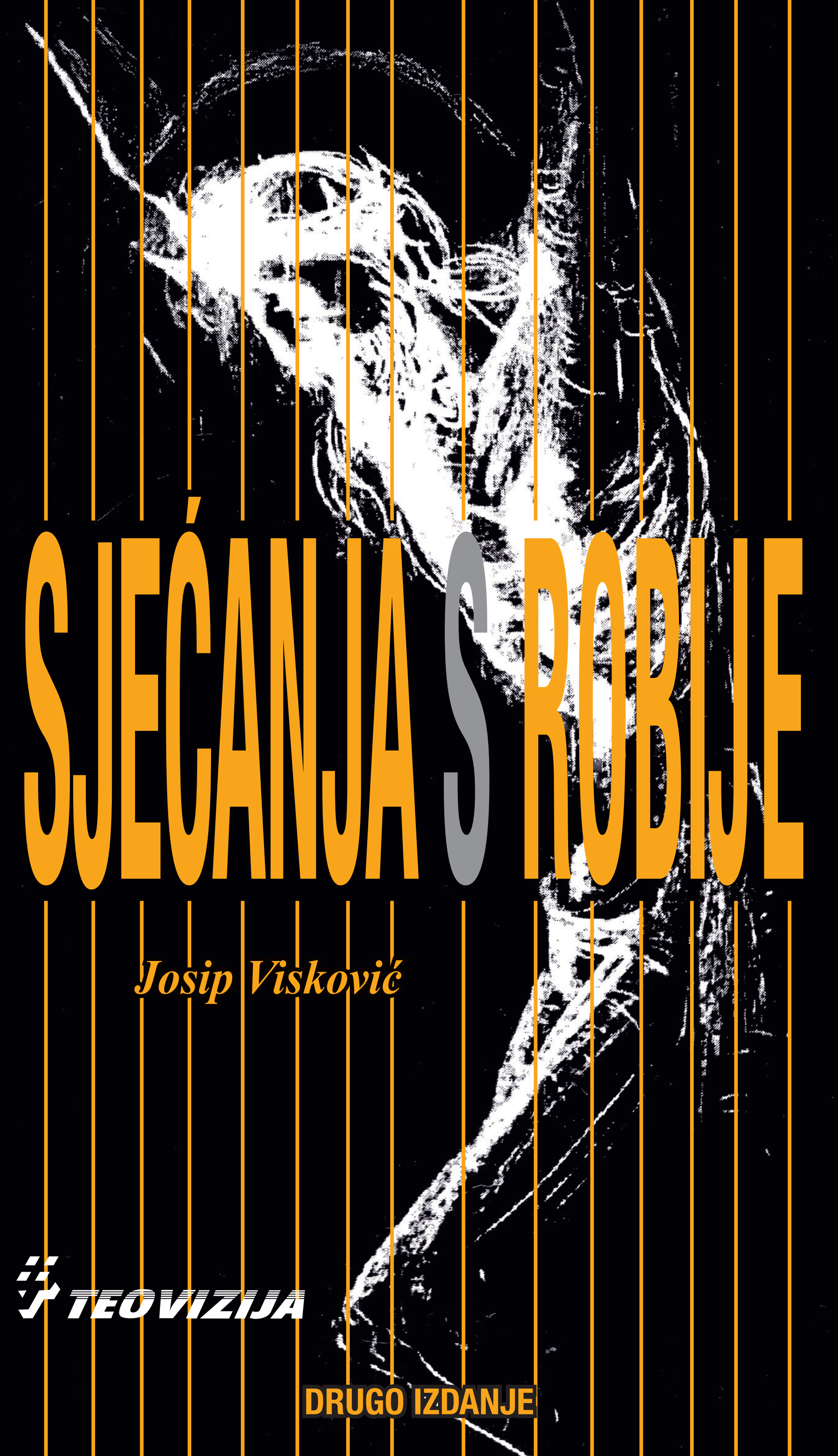

SJEĆANJA S ROBIJE

Josip Visković

TEOVIZIJA

DRUGO IZDANJE

SJEĆANJA S ROBIJE

Drugo izdanje

Uvodna riječ: *dr. Franjo kard. Kuharić*
Urednik: *dr. Anđelko Šimić*
Naslovna stranica: *Marina Ribarević*
Autor grafike: *Kruno Bošnjak*
Lektura: *Tomislav Salopek*
Izdavač: Općina Tučepi, Kraj 39a, Tučepi
Naklada: 500 primjeraka
Tisak: Printera grupa, Sveta Nedelja

Zahvaljujemo na dozvoli za tiskanje kopije Teoviziji d.o.o.

JOSIP VISKOVIĆ, OFM

SJEĆANJA S ROBIJE

TEOVIZIJA
ZAGREB, 1994.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
S V E U Č I L I Š N A   K N J I Ž N I C A
U   S P L I T U

UDK 323.281(497.1)(0:82-94)
821.163.42-2

VISKOVIĆ, Josip
Sjećanja s robije / Josip Visković. -
2. izd. - Tučepi : Općina, 2017.

Sadrži i: Pravednik u okovima / Marina
Šimić.

ISBN 978-953-98874-7-1

1. Šimić, Marina: Pravednik u okovima
I. Politički progoni -- Hrvati --
Jugoslavija -- 1945.-1990.

170125080

ZAGREBAČKI NADBISKUP • Archiepiscopus zagrebiensis

41001 ZAGREB, Kaptol 31 • pp 553

UVODNA RIJEČ

U ruke čitalaca dolazi knjiga u kojoj o. Josip Visković, franjevac splitske Provincije Presvetog Otkupitelja, svjedoči, svojom savješću i odgovornošću, o iskustvu svoga suđenja, osude i boravka 15 godina u zatvoru Stare Gradiške! Takvo je svjedočanstvo potrebno u službi povijesne istine.

Optužnica je pisani dokumenat, osuda također. Ako samo ti dokumenti ostaju u arhivu povijesti, čitat će ih kao istinu. Pravedno je i potrebno, u službi istine, pružiti povijesti i svjedočanstvo obrane iz kojeg je vidljivo da su optuživani, osuđivani i u zatvorima zlostavljani, čak i ubijani, nevini ljudi. To je svjedočanstvo o jednom vremenu i upozorenje da se takvo vrijeme nikada ne ponovi.

Svjedočanstvo je u službi obrane nevinih, a isključuje svaku mržnju. Dostojanstvo žrtve protivno je svakoj mržnji i osveti. Kad ljudi dobre volje to čuju ili čitaju, još će snažnije željeti da se ostvari bolji svijet u kojem će ljudi živjeti u miru, slobodi i sigurnosti, u kojem će poštivanjem Božjih zapovijedi biti poštivana ljudska prava na dostojan život!

Franjo kard. Kuharić
nadbiskup zagrebački

+ Franjo Kard. Kuharić

PREDGOVOR

Na mnoga nagovaranja i poticaje da opišem ono što sam proživio od dana kad me uhitila Udba ili Ozna, zatvorske dane i preslušavanja prije suđenja, samo suđenje, a potom i petnaest godina robije, uvijek sam instinktivno odgovarao s odbojnošću. Jednostavno, nisam imao snage latiti se toga posla. Duhovna alergija i instinktivno opiranje da proživljeno stavim na papir, bile su ozbiljni razlozi zbog kojih nikada i nisam pokušao prikazati to teško i dugotrajno razdoblje svojega života.

Premda je od mojega suđenja i od suđenja mojim supatnicima prošlo četrdeset i pet godina, ipak su mi uvijek iznovice savjetovali da napišem nešto o tome kako idući naraštaji ne bi ostali u zabludi da su presude izrečene protiv nas bile pravedne jer smo se bavili nedopuštenim poslovima političke naravi koji nikako ne spadaju ni u redovnički život ni u svećeničku službu. Nekoliko me je puta na topoticao i kardinal Kuharić. Jednom mi je čak rekao (11. veljače 1988.): »Zapovijedam vam da to učinite.«

Kao primjer kako već sada ocjenjuju naše djelovanje, navodi se i pisanje onih koji su mogli imati uvid u naš proces jer su ga mogli pratiti Tako u

spomenici 50-obljetnice samostana M.B. Lurdske u Zagrebu, piše: »1947. zbog sudjelovanja u neprijateljskom radu protiv FNR Jugoslavije, Okružni sud u Zagrebu dne 28. srpnja 1947. osudio je dvojicu na smrt ... a neke na zatvor (L. Bajića ...)«.*

Od šest svećenika koji su god. 1947. bili osuđeni u Zagrebu, samo sam ja još živ, pa ljudi od mene jedinoga i očekuju da ću iznijeti nešto što će rasvijetliti tzv. slučaj »Gaon«.

Ovim ću, dakle, bilješkama pokušati bar djelomično odgovoriti na uporne zahtjeve.

Zagreb, 1994.
fra Josip Visković

* Zgb. 1982., str. 38.

UHIĆENJE

Dana 19. travnja 1947. kasno sam pošao na počinak. Izjutra oko tri sata na samostanskim se vratima* čulo uporno zvonjenje. Te sam se, naime, večeri zabavio čitanjem poznate Ricciottijeve knjige »Vita di Jesù Cristo«. Oko tri sata nakon ponoći čuo sam po hodnicima žurno hodanje, glasove, otvaranje vrata. Bio sam u krajnjoj sjeveroistočnoj sobi na drugome katu. Začuh kucanje, a potom se otvoriše vrata koja se više nisu smjela zatvoriti. Vojska i udbaši u civilu razmilješe se hodnicima. Svuda oko samostanske zgrade bili su naoružani ljudi.

Sve naše koje su tražili major Majer, čini se rodom iz Varaždina, skupio je u refektoriju. Uzeo je imenik i počeo prozivati: Mijo Anušić, Antić, Vodanović, Bukić ... Ispred svakoga imena dodao je ’gospodin’.

Kad smo bili prozvani, upućeni smo u drugu sobu u drugom katu, a odatle su nas pozivali da svaki osobno bude nazočan kod premetačine njegove sobe. Moju sobu, u kojoj i nije bilo osim nešto knjiga, pretraživali su oko dva sata. Kad je

* Boravio sam tada u franjevačkom samostanu u Vrbanićevoj 34 u Zagrebu.

kod mene završena premetačina o. Bukić i o. Rajić odvedeni su »crnom maricom« u miliciju. Zatim ih je slijedio Vodanović. Meni su toga jutra dopustili da mogu u praznoj crkvi odslužiti Misu.

No oko podneva prozvali su i mene. U habitu i u plaštu (u subotu 19. travnja 1947.) - poveli su me automobilom u Petrinjsku. U milicijskoj čekaonici ugledao sam o. Vodanovića (tada župnika). Izgledao je vrlo zamišljen, utučen. Neko sam vrijeme ostao u čekaonici. Poslije su me odveli nekamo »crnom maricom«. Nisam odmah mogao razabrati kamo me vode. Nedugo nakon toga doveli su me u neku nisku zgradu. Bio je to zatvor u Savskoj cesti.

ISTRAŽNI ZATVOR

Prvu sam noć proveo u velikoj sobi. Na zidovi-: ma je pisalo: »Lasciate ogni speranza ... «* (Napustite svaku nadu vi koji ulazite u ovaj zatvor).

Ležao sam na podu bez ičega, osim onoga što sam imao na sebi. Cijelu su me noć mučili strašni snovi. Nikako ih se nisam mogao osloboditi.

Drugog su me dana premjestili u neku sobicu u podrumu. Obnoć stražar otvori vrata, probudi me i odvede u gornji kat u ured (bilo je to s nedjelje na ponedjeljak).

Istražitelj nije vikao na mene. Tražio je od mene samo moje opće podatke. No ja sam se pred njim tresao kao šiba na vodi. Čudio sam se samome sebi; nisam, naime, osjećao neki nutarnji, psihički strah, nego samo vanjski drhtaj. Posumnjao sam da je posrijedi neka zamka onih koji me ispituju.

No u Savskoj nisam ostao ni dva dana, a opet su me premjestili u Petrinjsku. Navečer su me ostavili na hodniku. Nitko me nije posebno čuvao, barem to nisam mogao zapaziti. Opazivši me izjutra, jedan od službenika zapita me što radim na

* Citat iz Danteova »Pakla« ...

hodniku. Rekoh mu kako su me ostavili. Poslije mi dodijeliše sobu. Za kratko vrijeme prebacili su me u nekadašnju kuhinju. U toj su, naime, zgradi s jedne strane hodnika bile sobe za zatvorenike, a s druge uredi. Postelja mije bila drvena klupa uza zid.

No prije nego me premjestiše u kuhinju, stavili su me u sobu do kuhinje. U kuhinji je bio Zorić (zaboravih mu ime) iz Zagreba. Razgovarali smo kroz ključaonicu, a ja sam mu tumačio i vjersku i socijalnu nauku Crkve. Tako nam je brže prolazilo vrijeme. On je bio srednjoškolac. Tada je, naime, u zatvor mogao dospjeti bilo tko zbog bilo kojeg razloga. Ljude su zatvarali bez razloga samo da bi zastrašili one koji bi se usudili bilo što prozboriti protiv režima. Njega su za kratko vrijeme prebacili na drugo mjesto, a mene u »kuhinju«.

Budući da su na zidu između »kuhinje« u kojoj sam bio zatvoren i sobe u kojoj sam prije boravio, bila vrata, doduše zatvorena, ali ne i zazidana, doznao sam da je u toj sobi Slavica Tuškan. Nas dvoje razgovarali smo uglavnom o duhovnom životu.

Ona je pripadala Velikom križarskom sestrinstvu koje je vodila s. Marica Stanković, poznata javna radnica, zatvorena i ona i poslije osuđenica. I upravo je zbog toga ova osamnaestogodišnja djevojka dospjela u zatvor. Poslije će robijati u Požegi. ..

Dok je prala suđe u »kuhinji« ona mi je ostavila nešto hrane. Moji bližnji nisu znali gdje sam, pa stoga nisam mogao primati nikakve pošiljke. Mojom nespretnošću istražitelji su doznali da smo

razgovarali (i da mi je ona ostavljala hrane), pa su i mene i nju premjestili u druge sobe.

Sad sam se našao u pravoj zatvorskoj ćeliji u Petrinjskoj, naravno u samici. Osim »priče« u sobi više ništa nije bilo. Bio je zahod čučavac ... Počela su i saslušavanja. No, budući da do tada nisam bio u zatvoru ili na sudu, bio sam potpuno nevješt u načinu istrage.

Preuzeo me je i ispitivao neki istražitelj, kojega su zvali Marijan. Inkriminirao mi je da sam vodio društvo srednjoškolki, a tada nije smjelo postojati nikakvo društvo ako nije bilo prijavljena. Osim toga, i sâm je nadbiskup Stepinac raspustio sva katolička društva. Prema tome, radio sam protiv državnih zakona i odredaba crkvene vlasti.

Morao sam se braniti. Najprije sam iznio činjenicu da to nije bilo društvo jer nije imalo ni svoja pravila, ni svoje ime, ni svoju upravu. To što su se djevojke sastajale i što sam im govorio, imao sam pravo po državnim zakonima. Župni je ured kao crkvenu ustanovu priznala i država. Svima onima koji se obraćaju svećenicima da im posluže u vjerskome smislu, bilo pojedinačno bilo u skupini, svećenik je dužan udovoljiti. A to sam upravo ja činio tim srednjoškolkama tumačeći im vjerski nauk u prostorijama župnog ureda.

Na to je istražitelj Marijan, primijetio: »Zašto si onda raspustio te sastanke kad ti je o. Albert Bukić to naredio?«.

Odgovorio sam: »O. Bukić bio je župnik koji je prije svega bio zadužen za pastoralni rad cijele župe. On je bio odgovoran i pred crkvom i pred civilnom vlašću. Ja sam bio kapelan, njemu

podčinjen. Kad je on smatrao da su sastanci nesvrsishodni, ja sam se pokorio njegovoj volji i dalje ih nisam održavao. Učinio sam što bi učinio svaki podčinjeni prema volji svojega pretpostavljenog.«

Marijan se time nije zadovoljio.

Zahtijevao je od mene da potvrdim da sam te sastanke održavao protuzakonito. Ako to potvrdim, podignut će protiv mene optužnicu. Njegovo me je inzistiranje uzrujalo pa sam, prekriživši ruke na prsa, rekao: »Ja vam više na to ne odgovaram!« I ostao sam uporan u tome.

Dobro«, reče on, »tražit ćeš ti mene, ali ti neću dopustiti saslušanje.« I otposla me u ćeliju.

Upravo sam uvečer nekako zaspao kad u ćeliju uđe ključar: » Visković na noge! Idi za mnom!« Brzo se odjenuh i krenuh baš u sobu mojega »prijatelja« referenta Marijana.

Dok sam bio u njegovoj sobi, stražar je dobio od njega instrukcije. Istražitelj mi se više nije obraćao, i stražar me povede hodnicima u zgradu u kojoj sam prije bio. Tada mi stražar naredi da se okrenem prema zidu, da moram biti na nogama i da se ne smijem micati. A da bude siguran da ću izvršiti te naredbe, kao stražare postavi vojnike koji su se svaka dva sata mijenjali. Bilo je to uoči Tijelova, navečer. Tu sam kaznu prihvatio smireno. I mislio sam: izdržat ću četrdeset osam sati. Čuo sam zvona koja su zvonila na katedrali i okrenut k zidu molio se.

Oko podneva pozove me stražar da ga slijedim. Ponovno sam se našao u sobi referenta Marijana. Dobacio mi je nekoliko riječi i naredio stražaru da me odvede u sobu. Za cijelo vrijeme istrage više

me nije pozivao k sebi. Preuzeo me Boris (bar su ga tako zvali; oni su imali konspirativna imena pa čovjek i nije znao koja su im prava imena).

Ni ovome se nisam sviđao pa me je preuzeo istražitelj Mate Grubić. Poslije, kad je kao referent ministarstva dolazio u Staru Gradišku, doznao sam da se školovao u zavodu, konviktu, u Širokom Brijegu, a i na teologiji u Zagrebu (nekako kao kolega Kreše Ivšića). Pri ispitivanju on nije bio grub. Koliko se sjećam, kod njega sam bio, četiri puta. Budući da se nismo zamjerili jedan drugome, dok sam robijao u Staroj Gradiški, godinama me pozivao na razgovor da vidi jesam li se »preodgojio«.

Sjećam se da me je jednom stražar probudio oko dva ili tri sata poslije ponoći i poveo me na saslušanje. Mislim da su te noći bila dežurna dva majora. Jedan od njih - Majer - sudjelovao je pri mojem uhićenju. Dakle, njih su se dvojica počela poigravati sa mnom. Zapisnika nije bilo. Predbacivali su mi kako ja njih kao vlast ne prihvaćam, a Sveto pismo veli da je svaka vlast od Boga. Odgovorio sam ovako: »Dođe neka banda u selo i zaposjedne ga, nametne se mještanima i proglasi se vlašću koju moraš slušati? Jeste li vi dužni pokoravati joj se kao vlasti od Boga?«

»Što, vi nas smatrate bandom?« - reagirali su ...

Dosta dugo nakon toga počeli su nas ispitivati i drugi istražitelji. Optuživali su nas da smo sudjelovali u diverziji u tvornici »Gaon«. Zapravo, ja se prvi mah nisam sjetio gdje je ta tvornica. Bila je blizu našeg samostana na Zavrtnici. Počeli su mi

pričati kako smo mi držali posebne sastanke u samostanu, kako je dolazio fra Jozo Mikulić iz Austrije, kako smo slali informacije za inozemni tisak kao propagandu protiv Jugoslavije ...

Jedan od istražitelja počeo je pričati: »Vi iz samostana imali ste sastanak s fra J. Mikulićem dva puta. On vam je donio pakleni stroj iz Austrije da ga postavite ispod naše tvornice. Vi ste civilima, koji su k vama dolazili predali taj stroj koji ste razdijelili« (jedna se polovica daje jednom, a druga drugome, to nisam shvaćao ni onda, a ne shvaćam ni danas). I tada mi spomenu Salamona i Matošića, a ujedno i prenositeljicu Jolandu Bauer. Nisam imao pojma ni o čemu za što nas je optuživao. Otkuda sve to? Te ljude uopće nisam poznavao, ni njih ni njihova imena. Bio sam začuđen svime time, pa odgovorih: »Otkuda sada to? Fra Jazu Mikulića nisam ni vidio otkako je napustio Zagreb u svibnju 1945., a kamoli da bih se sastao s njim.«

»Evo ti potvrda tvojega kolege Rajića«, nastavio je on i pružio mi zapisnik ...

Tražio sam suočenje s njim, ali od toga nije bilo ništa ...

Kad su vidjeli moje čuđenje i nijekanje, reče mi jedan od onih majora: »Nama vaše priznanje nije važno, mi imamo dokaze. Mi smo naišli na čir na narodnom tijelu i mi ćemo ga izvaditi.«

Jedne noći vrtjela su mi se u glavi imena koja je referent spominjao. Sjetio sam se jedne ženske koja je znala doći k nama, ali ne redovito ... Znam da je jednom, dok sam dežurao u župnom uredu, došla k nama djevojka koja je tražila o. Bukića.

Bila je to kći gospođe Bauer koja je češće navraćala o. Bukiću. Upitao sam koga traži. Nikada je više nisam vidio. I to je bilo sve u vezi s ove tri osobe s kojima su me povezivali.

Za vrijeme istrage jednom su me poveli u jednu sobu i ostavili me u njoj. Istrage nije bilo. Čudio sam se tome. Vjerojatno su ispitivali moje reagiranje promatrajući me iz druge sobe čija su vrata bila odškrinuta.

Jednom su me pak ispitivali o tome kako sam dobio iskaznicu redarstva da se za vrijeme rata mogu noću slobodno kretati Zagrebom. To se daje samo povjerljivim osobama. Kod premetačine našli su i tu dozvolu, koju nisam bacio. Obrazložio sam to sljedećim riječima: »Ja sam dušobrižnik, opremam bolesnike. Tako se dogodilo, upravo dok sam bio kod večere, da su me pozvali k bolesniku u Pešćenicu. Morao sam se vratiti kući, nakon što sam bolesnika opremio, mimo vojarne u Heinzelovoj ulici. Bilo je kasno. Opazivši me iz daleka, vojnik na straži naredi mi da stanem i da dignem ruke uvis. Zatim mi zapovjedi: naprijed!... Priđe k meni s uperenom puškom. Upita me tko sam, gdje sam bio, kamo idem. Odgovorio sam. Drugi me stražari predvedoše u vojarnu. Bio sam u habitu. Dežurni me ponovno upita zašto sam u ovo vrijeme izlazio i gdje mi je iskaznica. Velim mu da je nisam imao vremena uzeti i da sam je u hitnji zaboravio. Pokazah mu torbu: u njoj su bile posudice za hostije, sveto ulje ... ‘Hajde’, reče mi, ’ubuduće u ovo vrijeme ne izlazi!’ Upita me gdje stanujem i dade mi

kao pratioca vojnika da me ne zaustave na drugom mjestu.«

»Dobro, ali kako ste došli do iskaznice za kretanje noću«, inzistirao je istražitelj.

» Ispričao sam o. gvardijanu nepriliku koju sam imao. I on mi je savjetovao da podnesem molbu redarstvu da mi ono kao dušobrižniku dade dozvolu za kretanje noću. Onaj koji je pisao dozvolu vjerojatno nije pravo ni znao što sam, jer kod mojega imena piše 'opat', što je pomalo smiješno. On je znao da u Zagrebu časne sestre zovu opatice, budući da sam nosio redovnička odijelo, što bih i ja drugo bio nego opat!«

O »Gaonu« i spomenutoj diverziji ispitivali su me na četiri saslušanja, ali ja im o tome nisam imao što reći. Nikakve veze nisam imao s tim.

OPTUŽNICA I SUĐENJE

Poslije tih saslušanja predali su mi optužnicu. Bio sam šestooptuženi. Nisam se osobno previše uzrujavao. Mislim da tu optužnicu nisam odmah niti pročitao cijelu. Državni je tužilac bio Vladimir Ranogajec.

Nekako u to vrijeme u ćeliji ispod mene bio je o. Leonardo Bajić, gvardijan u Vrbanićevoj. Slučajno smo saznali jedan za drugoga. Na sve optužbe protiv nas, on će mi jednom povikati iz ćelije: »Calumnia, Calumnia, Calumnia - kleveta, kleveta i kleveta.«

Sud je od mene tražio da uzmem advokata. Ja sam tražio Franu Senka (bio je to brat moje ujne). Nisam ga mogao dobiti. Valjda nije imao svoj advokatski ured. Budući da je on radio kod dra. Vjekoslava Franceschija, izabrao sam njega. On je došao k meni prije suđenja ali, na žalost, nismo mnogo razgovarali.

Istražitelji su me ispitivali i o tome jesam li sam znao za prebacivanje o. Petra Topića i o. Ambroza Budimira preko granice. »Čuo sam za to«, odgovorih. »Pa zašto niste o tome obavijestili nadležnu vlast?«, pitali su me. (Napominjem da su mi slična

pitanja postavljali i u istrazi i za vrijeme suđenja.) Odgovorio sam:

»Ja nisam bio onaj koji ih je nagovarao, koji im je pružio mogućnosti, sredstva, dokumente da se mogu prebaciti, niti su se dogovarali sa mnom. Nisam ni znao da su oni prešli granicu. Tek sam naknadno za to doznao. Kako bih, dakle, i na temelju čega mogao vama prijavljivati te bjegunce iz Jugoslavije? Osim toga, ja nisam nikakav plaćeni agent da vodim računa o tome i sličnim stvarima pa da vam prijavljujem. Uostalom, kada baš želite znati, o. Budimir nije simpatizirao vlast ni za vrijeme rata, pa čovjeku nije padalo na pamet da se on želi sada prebaciti na Zapad. O. Topić pak, bio je vrlo bojažljiv i neodlučan. On je bio nedoumici hoće li prijeći u inozemstvo; kad bi bio jednom nogom preko granice, a drugom u domovini, još bi se predomišljao hoće li zakoraknuti preko granice. Kad bih, dakle, i znao nešto o namjerama takvih ljudi, zar bih ih mogao prijaviti?

Moji razlozi sucu nisu ništa značili. Tako je ta točka ostala u optužnici. Osuđen sam na dvije godine prisilnog rada zbog toga što nisam vlasti prijavio one koji su prešli granicu.

Osim toga, optuživali su me i zbog toga što sam navodno »prekrštavao pravoslavne Srbe«.

Objasnio sam da su k nama za vrijeme rata dolazili najprije Židovi, i to oni koji su mi bili povjereni da ih ja pripremim za krštenje. Nisam htio preuzimati one koji nisu imali ozbiljnu volju da postanu katolici. Pravoslavci se nisu prekrštavali, nego samo sjedinjavali s Katoličkom crkvom. Ja nisam imao ovlasti da ih primam u jedinstvo

Crkve, nisam za to bio nikada zadužen pa to nisam ni ti činio. Samo sam jednom išao u okolicu Petrinje da ispovijedam one koji su prešli s pravoslavlja i bili u jedinstvu s Katoličkom crkvom. Ti su već bili ravnopravni članovi Katoličke crkve. Zamolio me je za to o. Dionizije Juričev i ja sam se odazvao. Ali ja nemam veze s prisilnim prevođenjem. »Dovedite te ljude koje navodite da o tome svjedoče«, rekao sam.

Uzalud je bilo moje opravdavanje, nitko nije doveden ni na saslušanje ni na sud da svjedoči protiv mene. Unatoč tome, ostala je točka u optužnici u kojoj se tvrdi da sam sudjelovao u prisilnu »prekrštavanju« Srba. Od tih neistina, oni u svojim optužbama nikako nisu odustali. Zato sam dobio tri godine zatvora s prisilnim radom.

Suđenje je održano u srpnju 1947. Državni je tužitelj bio Vladimir Ranogajec, a predsjednik suda Silvije Langer. Bila su, čini mi se, i četiri porotnika.

Tužitelj je pročitao optužnicu za nas devetero optuženih: fra Matu Vodanovića, aktivnog župnika, fra Serafina Rajića, kapelana, Ivicu Matošića, Ivicu Salamona, fra Alberta Bukića, nekadašnjeg župnika, fra Josipa Viskovića, kapelana, fra Leonarda Bajića, aktivnog gvardijana, fra Petra Grabića, provincijala, i Jolandu Bauer.

Sve za što su nas optuživali za vrijeme istrage, bez obzira na naše negiranje i nedostatak svjedoka, ostalo je u optužnici državnog tužitelja. Glavna je bila da smo svi posredno ili izravno imali veze s inozemstvom, da je Vodanović od Mikulića do-

bio pakleni stroj, jedan dio je dao Matošiću, drugi dio preko Rajića Salamonu.

Daljnja optužba: Matošić je stavio pakleni stroj u šupu tvornice »Gaon«, koji je eksplodirao i pritom su dva radnika poginula. Trebalo je da Salamon drugi dio paklenog stroja stavi pod tvornicu »Rade Končar«, ali zbog »izvjesnih« razloga to nije mogao učiniti i tako tamo nije bilo eksplozije ...

Na sudu nije bilo ni jednoga svjedoka koji bi potvrdio bilo što od svih tih optužaba.

Prilikom daljnjih ispitivanja svi smo bili udaljeni iz suda, osim prvooptuženoga, a zatim je na ispitivanju svatko davao svoje iskaze. Prema naknadnom čitanju iskaza, ni Matošić ni Salamon, ni Jolanda Bauer nisu mene nigdje spomenuli. Nešto o onome što su izjavljivali oni koji su bili izvedeni prije mene saznao sam tek naknadno iz zapisnika presude.

Na red sam došao i ja kao šestooptuženi.

Sudac me je najprije upitao jesam li razumio optužnicu. Na moj pozitivni odgovor, postavio mi je drugo pitanje: osjećam li se krivim. Na to sam odgovorio: »Ne osjećam se krivim, jer sve što se u cijeloj optužnici odnosi na mene postavljeno je na krivim, lažnim podacima.« Kad sam to izjavio, odmah je intervenirao državni tužitelj kod predsjednika suda: »Druže predsjedniče, zabranite optuženom Viskoviću da govori bilo što drugo osim da odgovara na pitanja.«

Sudac me je potom upitao što ja mislim o staroj Jugoslaviji. Odgovorio sam da je to bila tamnica naroda. »A kad je propala ta Jugoslavija?« - na-

stavio je, odgovorih: »Nisam imao za čim žaliti kad se srušila ta (država) tamnica.«

»Vi ste polazili na poklonstvenu deputaciju ustaškom poglavniku Anti Paveliću. Kakav ste vi to posao kao svećenik imali kod njega? - nastavio je sudac.

Napominjem. Jednom je pokojni o. Juričev, koji je tada stanovao u našem samostanu u Vrbanićevoj, a bio je dvorski kapelan kod Pavelića, upitao bih li se priključio mladim svećenicima koji bi pohodili poglavnika. Pristao sam. Tako nas je jednoga dana, nas petnaestak, primio poglavnik i malo porazgovarao s nama.

Kada su ustaše napustile Zagreb, počela je hajka u tisku i na fratre, posebno hercegovačke. Da bi se opravdala ubojstva franjevaca u širokom Brijegu, nalazile su se karikature po zidovima kako fratri ubijaju uz riječi: »Udri, oče Serafine!«

Fotografiju s poglavnikom u Banskim dvorima, poslije rata su postavili u zagrebačke izloge s nakanom da pokažu kako su mladi franjevci usko surađivali s ustašama, navodeći kao primjer tu poklonstvenu deputaciju ustaškom poglavaru.

Rekao sam da mi nismo išli Paveliću kao ustaškome poglavniku, nego kao poglavaru hrvatske države, jer smo bili za svoju samostalnu državu. Državni tužitelj me upitao: »Ma dobro, što ti je donio (učinio) taj poglavar te Hrvatske države?« - Odgovorio sam: » U četiri godine izišlo je u Hrvatskoj više knjiga nego u dvadeset godina stare Jugoslavije. Jedva je došao na vlast, a već je podigao stotinu kuća u željezničkoj koloniji u Dubravi za radnike.« Tužitelj je prekinuo moje dalj-

nje nabrajanje: »Dosta! Ni sam Pavelić ne bi se branio bolje nego ga ti braniš.«

Kad je prešao na glavni predmet optužnice u vezi s Mikulićevim dolaskom iz inozemstva i donošenjem paklenog stroja, ja sam odgovorio da o tome nemam pojma, jer sam o tome prvi put čuo u istrazi.

Sudac je upitao Rajića jesam li ja bio na sastanku kad je Mikulić dolazio. Rajić je nešto odgovorio. Na moju oštru primjedbu o. Rajiću, uz povišeni glas da je to neistina, prekinuli su me, ne dajući mi dalje govoriti. O. Vodanović nije potvrdio Rajićev iskaz.

Tužitelj Ranogajec nije trpio suprotstavljanje i odmah bi intervenirao ...

Za vrijeme mojega suđenja pustili su moju majku da prisustvuje suđenju. Poslije su mi pripovijedali da joj je stražar ironično rekao: »Odgojila si dobro sina!« Ona mu nije ostala dužna, nego mu reče: »Da je vaša vas odgojila kao što sam ja svojega, ne bi se imala zašto stidjeti.«

U to vrijeme brat mi je bio u Lepoglavi, osuđen na dvije i pol godine. Dobro je prošao. Da je u ono prvo vrijeme, kad je bio uhićen, itko na njega upozorio kao na opasnog neprijatelja, npr. tko iz uličnog odbora, vrlo je lako mogao ostati za glavu kraći...

Ipak majka mi nije klonula; Junački se držala.

Premda je za vrijeme suđenja bilo izvikivanja, bilo je relativno malo izazova vezanih uz našu optužnicu.

Koji je bio uzrok da su tako napali samostan, i to upravo naš samostan?

Poslije svršetka rata komunistička je vlast znala da su za vrijeme rata u našem samostanu živjeli fra Petar Berković, fra Jozo Mikulić, fra Dionizije Juričev i fra Justin Medić, koji su bili dušobrižnici u vojsci...

Oo. Jozo Šimić, Krsto Radić, Petar Topić i Vlado Bilobrk bježali su ispred partizana u Zagreb. Svi su se oni povlačili pred partizanima, a nova je vlast naš samostan smatrala ustaškim gnijezdom.

Začuđuje da odmah nakon rata nisu kod nas poduzeli opće premetačine i da nikoga nisu pozivali na odgovornost, osim Vodanovića koji je zbog nekih neprilika kod izmjene novca bio zatvoren, valjda oko mjesec dana.

U prvim poratnim danima svetište i župa M. B. Lurdske nastavili su s vjerskim životom u crkvi s ne manjom revnošću nego prije. Za prve petke nikada nije bilo toliko ispovijedanja kao kad je nadbiskup Stepinac preporučio devetnicu prvih petaka. Tih dana znalo je pričesti pristupiti i po 1.600 vjernika. U propovijedanju su se posebno isticali Vodanović i Rajić. Nedovoljno taktično i ujedno polemično propovijedao sam i ja. Mnogi su smatrali da se u našoj kripti skupljala više vjernika negoli u bilo kojoj zagrebačkoj crkvi.

Sigurno su i apologetske propovijedi o. Vodanovića vlastima bile trn u oku. Usto su nas, ponavljam, smatrali ustaškim gnijezdom pa nas je trebalo razjuriti.

Naša obrana na sudu nije bila na visini. Nismo se baš snalazili. Budući da nikada nismo bili na sudu, ispali smo dosta naivni.

Ja sam sâm, na žalost, pogriješio što nisam slušao unutrašnji glas koji mi je govorio da izjavim kako ne mogu priznati objektivnost suda koji nema raspelo kao simbol pravde i da ujedno budem suzdržljiv.

Presudu je pročitao predsjednik suda. Matošić, Salamon, Vodanović i Rajić osuđeni su na smrt strijeljanjem ... Bukić na sedam godina prisilnog rada s gubitkom slobode. Ja sam osuđen na 12 godina prisilnog rada, lišen sam slobode zato što sam »sudjelovao« u diverziji u tvornici »Gaon«, tri godine dobio sam zbog »prisilnog prekrštavanja« Srba, a dvije godine što sam »znao« za Budimirov i Topićev bijeg preko granice. Kazna mi je ujedinjena na petnaest godina gubitka slobode s prisilnim radom.

Od svakoga od nas tražili su da se očituje o žalbi ili pomilovanju. Smatrajući da nemam od koga tražiti ni jedno ni drugo, odgovorio sam da ništa ne molim.

Za vrijeme izricanja presude u sudnici je vladala grobna tišina. Nije bilo reakcije prisutnih.

Potom smo ponovno premješteni u istražni zatvor (Udbu), a ne u sudski, kako je po pravilu trebalo biti. Poslije su rekli da u sudskom zatvoru nisu imali mjesta(?).

Ja sam i nakon suđenja (valjda petnaestak dana) ostao u samici. Niti sam imao veze s bilo kim niti su naši imali veze sa mnom. Bio sam potpuno izoliran. To mi je već sada bila kazna za moj stav na suđenju.

Jednoga dana premjestili su me u ćeliju u kojoj su bili o. Petar Grabić, provincijal i o. Leonardo

Bajić, gvardijan. Oni su se nadali da će od mene doznati neke stvari iz optužnice. Ništa im nisam znao reči. Ja sam pak mislio da će oni meni znati razjasniti neke stvari. Uzalud. Ništa nisu znali. Tako je cijelo suđenje svima nama ostalo velika zagonetka.

ROBIJA

Dana 7. rujna 1947. pozvali su nas u zatvorski krug. Za cijelo vrijeme boravka u zatvoru poslije suđenja nisam imao nikakve veze sa svojima (majkom) niti sam primao pakete. I to je bila kazna zbog mojega stava na suđenju.

Spremili smo se, a što smo imali spremiti? Bili smo u civilu. Meni su poslali neku jaknu koja je imala znakove robije (nosio ju je, tako mislim, Ivan Samardžija, koji je izišao iz zatvora).

Nas više od stotinu osuđenika u pratnji nadređenih stražara iz Zagreba je krenulo vlakom. Tada smo vidjeli i fra Alberta Bukića, bivšeg župnika, koji u zatvoru nije bio s nama. Iz Okučana smo prebačeni u Staru Gradišku. Premda je to bio početak robije, ipak sam osjetio neko olakšanje jer sam došao u kakvo-takvo ljudsko društvo. Moglo se zapaziti da je uz tzv. političke osuđenike bio i stanovit broj onih koji su bili u partizanima, ali su se ogriješili o zakon, a i kriminalaca. Oni iz redova partizana bili su dosta raspoloženi i njihova se pjesma čula i u vlaku.

U Staroj Gradiški naveli su nas u kulu (to je nastamba sagrađena za Marije Terezije za vojsku) i smjestili su nas u jednu prizemnu prostoriju. U

njoj nije bilo nikakvih postelja. Ako si imao deku kojom si se mogao pokriti i na koju si mogao leći, bio si sretan. Preko dana bila je neopisiva vrućina. Kibla za nuždu bila je nasred sobe. Morao si čekati u redu da obaviš nuždu i da te svi okolo gledaju dok to činiš. Ako si negdje dobio neku limenku od konzerve za onu kutljaču hrane - koja je bila više napoj od suhoga kelja pun mušičnih upljuvaka nego hrana - bio si sretan. Ako nisi imao žlicu, onda si morao čekati dok drugi ne pojede da ti, posudi svoju.

Komadičak kruha od petnaest deka bila je porcija za cijeli dan. Kako ćeš ga razdijeliti, ostalo je tvojoj domišljatosti. Jutarnja »kava« bila je od žira (cikorije) i gorka, tako da su je robijaši nazvali »crnački znoj«.

Nešto kasnije kuhali su i neki proklijali krumpir i davali nam ga kao hranu. Mnogi su, zbog toga pokvarenog krumpira, oboljeli od proljeva (dizenterije).

Iz sobe se nije izlazilo u šetnju. Jedina šetnja bio nam je odlazak u upravu radi davanja podataka i ostavljanja stvari u polog ... Znam da sam ostavio džepni sat i plašt koji sam nosio sa sobom.

U karanteni se redovito ostajalo oko četrnaest dana. Nas su zatim, rasporedili u sobe među svećenike. Tada su u kuli bile tri sobe u koje su prije kratkog vremena smjestili svećenike. Tada oni nisu radili, osim njihova sobnog starješine - civila.

Prije nego smo mi došli, vlasti su dopustile biskupu Mileti da posjeti svoje svećenike šibensko-zadarske biskupije. On je već za stare Jugosla-

vije bio apostolski administrator dijela zadarske nadbiskupije koja je ostala pod Jugoslavijom. Začudio se bijedi u kojoj su bili ti svećenici. Na njegovu molbu neki njegovi svećenici bili su pušteni na slobodu.

Kakva je bila bijeda svećenika, možemo shvatiti i iz ovoga. Naime, izjutra smo iz karantene mogli vidjeti robijaše na šetnji, koji su u krugu obilazili oko kule. Svećenici robijaši bili su uglavnom odjeveni u stare odore hrvatske policije i ispijeni, tako da sam jedva prepoznao tek jednoga. Toliko ih je bijeda izobličila.

Prije nego smo mi došli u Staru Gradišku (nekako u vrijeme našega uhićenja) svećenici su vođeni da iskapaju grobove pobijenih za vrijeme rata. Za njih je to bilo ponižavajuće: postupak stražara: a katkad i onih koji bi dolazili prepoznati leševe, njihove prijetnje, iscrpljenost od gladi, rada, umora i smrad njihovih neopranih tijela ... Ulazili su u sobu onako kako su dolazili s otkopavanja ... I to je trajalo ...

Kad je završen posao otkopavanja, svećenike su zbili u sobu u dvostruko većem broju negoli ih je moglo stati. Ležali su poput srdela. Jedne noći, ne mogavši više izdržati jer se gušio bez zraka, Štef Santo, po strukturi pravi atlet i boksač, počeo je rikati od muke. Napokon, znajući za stanje u kojemu su bili svećenici, intervenirao je papin nuncij (Amerikanac, koji je još bio u Beogradu) pa su svećenike smjestili u tri sobe.

U to smo vrijeme došli i mi. S nama su bili svećenici dr. Vilim Nuk, Mijo Loina i Josip Sudar. Budući da nisam imao mjesta gdje bih se smjestio,

stavili su me usred sobe. (U sobi je bilo 36 mjesta.) Svi su ležali na podu. Netko mi je posudio deku. Tako sam jednu deku imao pod sobom na podu, a drugom sam se pokrivao. Budući da je prozor bio otvoren, a isto tako i prozorčić nad vratima, zrak je strujao upravo preko mene. Grdno sam se prehladio. No, nisam mogao naći drugo mjesto za ležanje (ostali su bili stisnuti) i morao sam se zadovoljiti time.

Tada nismo radili. Kao što sam rekao za karantenu, tako je bilo i ovdje. Hrana je bila vrlo loša, a kruha smo dobivali petnaestak dekagrama, i to ne pšeničnog. Bila je glad. I kad bi se kruščić rezao na četiri dijela i zapao te komadić, brižno si skupljao mrvice da ne propadnu. Mnogi su mislili: što ću ga dijeliti na tri dijela, pa su ga odmah pojeli, a poslije bi nagnuli da popiju ono napoja što bi ga dobivali i time su morali biti zadovoljni dvadeset i četiri sata. Paketa je bilo malo.

PREMETAČINE

Noću su bile česte milicijske premetačine. Naglo bi se otvorila vrata sobe. Čuo bi se prodoran glas: »Mirno!« Milicajci bi upalili svjetlo, a mi bunovni, onako u gaćama, morali smo hitro ustati, postaviti se u stroj na svojemu mjestu i čekati što će biti. Došli bi stražari i prevrtali Unrine kutije u kojima su bile dopuštene stvari (to je bila sva naša bijedna pokretna imovina). Ako bi stražar našao od čavla naoštren nož ili što slično, za to si mogao odležati u samici i dobio bi zabranu primanja paketa i posjeta ... Nismo smjeli imati nož. Ako smo došli do slanine, čupali smo je noktima. Sjećam se kako je duge nokte za to imao isusovac i starac Srećko Dragičević.

Nakon premetačine, osjećali smo se kao da su među nas došli razbojnici. Stvari su bile razbacane. Ako bi se čuo kakav glas, milicajac bi dreknuo: »Tišina!«. Potom bi zalupio vrata, zaključao ih, utrnuo svjetlo, i sada se snalazite!

Za vrijeme premetačine, pripovijedao je Šalić, tajnik nadbiskupa Stepinca, izvukli bi ga izvan sobe i namlatili ga.

Sobni nam je starješina bio Stevo Latinović, učitelj. Valjda je kao četnik bio u sastavu nje-

mačke vojske. Milicajac Milivoj Tomić zvao bi ga »majore«, ali se Latinoviću to nije dopadalo. No ipak su se njih dvojica dobro razumjeli.

Sobne su starješine svakoga dana pozivali na raporte radi podnošenja izvještaja, a oni bi ujedno zatvorenicima prenosili odredbe uprave, odnosno ovlaštenog (dežurnog) milicajca.

Latinović nije bio grub čovjek.

Sobni starješina bio je i jedan bivši domobran koji je prebjegao u partizane. Zbog čega je on došao na robiju, nije mi poznato. Svakako za upravu je bio čovjek povjerenja. Imao je »partizansku bolest«, posebnu vrstu padavice. Od nje su bolovali mnogi bivši partizanski borci nakon rata. Padali su na javnim mjestima, npr. u tramvaju i drugdje ... Tako bi padao i spomenuti sobni starješina i pritom zapovijedao na juriš kao da pred sobom ima neprijatelja (ustaše). Uživio bi se u događaj upravo kao da se sada pred njim zbiva. Nas bi prožimali srsi pred onim što se zbivalo. Nakon toga bi se smirio, a posljedice su bile kao i kod epilepsije.

Za vrijeme rata skupljali su crvenu pomoć za partizane. Proglašena je amnestija i za one koji su svojedobno pružili tu pomoć. Tako se dogodilo da je *nolens-volens* fra Bernardin Bebić iz tiskare »Kačić« u Šibeniku dao, mislim, neko remenje za strojeve. Priznali su mu suradnju s narodnooslobodilačkim pokretom i pušten je na slobodu. Kad sam došao u logor, on mi reče: » Ti si svoje rekao na sudu, a sada dušu u sebe.« Dobro su mu bile poznate posljedice za one koji bi bili neoprezni u govoru ili izjavama. Htio me je na to upozoriti.

Jednoga je dana došlo naređenje da idemo na posao, pa bismo, prema tome dobivali i bolju hranu (»R3«) i više kruha. Svećenicima je bilo dosta zatvora u kuli. Bili su željni i čistoga zraka i kretanja i hrane. Jako su oslabili. Meni su dali neke tačke. Prevozio sam zemlju. Iznemogao od gladi, a k tome nenaviknut na posao, prvi sam dan bio kao slomljen. Dobio sam žulj na ruci koji ću nositi dugo nakon toga. Nisam se obradovao poslu. Donijeli su kukuruzni kruh, ali su ljudi bili zadovoljniji. I za ovaj izlazak iz kule i za poboljšanje hrane smatrali smo da moramo zahvaliti intervenciji papina nuncija kod beogradske vlade.

Režim u logoru često se mijenjao prema okolnostima i stanju u društvu i u svijetu. Ako je disciplina pooštrena, mogli smo biti sigurni da se nešto zbilo, a uskoro bismo to i doznali.

REZOLUCIJA INFORMBIROA I ROBIJAŠI

Godina 1948. bila je za komunističku Jugoslaviju teška godina. Osuda od Sovjetskog saveza i Informbiroa udarila ju je kao grom iz vedra neba. Prije su u logoru preko radija i razglasa davali vijesti iz Jugoslavije. Nekako u svibnju prekinuta je svaka obavijest s radija, a novine nitko nije mogao vidjeti.

Desetak naših svećenika polazilo je tada na rad u drvariju na cijepanje i skladištenje drva. Kad su se jednom vraćali s posla u krug, jedan od njih zapazi na putu komadić novina, sagne se i spremi ga. Kad je poslije čitao, nemalo se začudio u nevjerici. Na tom djeliću novina pisalo je o napadu Informbiroa na Jugoslaviju. Prošlo je dosta vremena od napada Informbiroa do dana kada smo mi, eto, doznali u kakvom je stanju Jugoslavija. U odnosu uprave prema nama robijašima nismo u to vrijeme mogli primijetiti nikakvu promjenu. Poslije će biti izdana naređenje da se po sobama javno čitaju novine, i to tako da jedan čitač čita, a drugi tumači što partija misli i radi protiv Informbiroa. Sjećam se da je dobar čitač bio pok. Stjepan Golubić.

Neposredno nakon rata bio je »veliki elan za izgradnju porušene zemlje« (naravno, od okupatora i njegovih slugu) - kako su neprestano naglašavali. Slijedili su poticaji za skupljanje i formiranje radnih brigada. I u logoru su se organizirale te radne akcije, obećavajući i skori izlazak s robije onima koji se budu istaknuli svojim zauzimanjem poslu. Malo je svećenika bilo uključeno u takve radove. Robijaši su išli na izgradnju novog Beograda, na prugu Brčko-Banovići, na gradnju magistrale Zagreb-Beograd ... No uskoro su i robijaši iz drugih logora počeli dolaziti u Staru Gradišku. Za njih su uredili barake u krugu kule. Bili su određeni za isušivanje, melioraciju Lanjskoga polja. Bio je to nimalo zavidan posao za oko 600 ljudi. Slabo ishranjeni, morali su rano ujutro ustajati i zatim u koloni pješačiti 6 do 7 km, ako ne i više. Morali su obavljati teške poslove, kopati i prevoziti zemlju ... Poslije osamsatnog rada opet u stroju pješke u logor! A korist toga posla?! -Nikakva! Uostalom, kao i kod drugih radova. Tko je stvorio taj plan, ne znam, ali on nije imao nikakva učinka.

RAD NA PUSTARI

Zatim se otvorio posao na pustari - Poljoprivrednom dobru KPD-a. U proljeće su započeli poljoprivredni radovi. Nas svećenike vozili su kamionom i vraćali nas natrag. Sadili smo kupus i okopavali kukuruz. Čini se da zemlja nije bila pogodna za kukuruz. Bile su jake vrućine. Više bi se milicajaca sa strojnicama postavilo oko radnog mjesta da tko ne bi pobjegao, a drugi su pratili kako radimo i gonili nas na rad. Hrana je bila uglavnom ječam koji je izgledao kao ljepilo, a žeđa je zbog vrućine bila nepodnošljiva. Donosili su nam vodu, inače i ne bismo mogli raditi. Pregrubi milicajci uporno su nas tjerali na rad. Njihov postupak pokazuje ovaj slučaj: salezijanac Đuro Žmegač bio je slabog srca. Radio je koliko je mogao. No milicajac je od njega tražio nemoguće. Kad mu je Žmegač kazao da više ne može, on ga je uzeo sa sobom i odveo ga u Staru Gradišku da ga predvede na kazneni raport pred upravitelja. Morali su pješačiti desetak kilometara, ali zaintačio se milicajac ... da ga baci u samicu.

Voditelj posla bio je Švel, muž književnice Mare Švel. Bio je agronom, ali robijaš. Ni od ovoga

teškoga rada nije bilo nikakva ploda. »Mnogo muke ni za što!«

Navečer smo se satrveni od rada vraćali u kulu. Bili smo i rastrganih odijela. Zagrebački kanonik i generalni vikar Nikola Borić nije se mogao načuditi kad me je tako poderana ugledao.

Uprava je odlučila da nije pogodno svaki dan prevoziti »popove« pa je odredila da boravimo na mjestu gdje smo i radili. Otvorile su se poljske ciglane za izradu i pečenje opeke. U logoru je bilo dosta službenika i stražara, a nije bilo prikladnih stanova za njih. Trebalo ih je graditi u Gradiški. Tu na pustari bilo je gline (ilovače) koja je mogla poslužiti za pečenje opeke. Smjestili su nas ujednu prizemnicu. Zemlja je bila kao pod, stropa nije bilo. »Prične« na kat i prizemno služile su kao postelje. Tu smo bili svi zbijeni.

Posao je bio razdijeljen. Jedni su miješali glinu, a drugi tačkama prevozili tu masu do onih koji su je stavljali u kalupe i nakon toga je umijesili, četvrti su stavljali ciglu na police da se suši. Ostali su prevozili opeku do ciglane i tamo je pripremali za pečenje. Posao je vodio robijaš Marko Perger iz Županje.

Kao i kod svih poslova i ovdje su postojale norme. Brzo smo se navikli na ovaj teški rad. Posebno su bila naporna dežurstva i ubacivanje klada kada bi se zapalila peć (jer se posao nije smio prekidati). Još je teži posao bilo otkrivanje i otvaranje ciglane nakon pečenja cigle. Sve je još bilo vrelo, a opeke se nisu mogle hvatati bez posebnih kožnatih rukavica. To je bilo opasno i za one koji su ih vadili i za vozače (prijevoznike) koji

su ih slagali u hrpe. Nakon posla mogli smo se oprati.

Jednom sam uhvatio zgodu i pošao u jednu praznu zgradu da se malo pomolim. U međuvremenu je posao završen i robijaši u stroju s milicajcem pošli su u nastambu. Kad sam izišao iz prazne zgrade, nikoga nisam vidio. Što sada? Uputih se prema nastambi. Straže nije bilo. Kad sam došao u krug, stražar počne vikati na mene da sam pokušao bijeg. Iznio sam mu sve kako se zbilo, jer, da sam namjeravao bježati, ne bih se ovako vratio u krug. Prijetio je raportom. Ali ništa se nije dogodilo. I kako i bi? Naime, upravitelj bi najprije njega pitao zašto nije brojio osuđenike prije i poslije posla, te zašto je straža napustila svoja stražarska mjesta ako nije bila sigurna da je sve u redu. Stražar je bio sretan što je sve dobro svršilo, premda se izderao na mene (valjda je smatrao da to mora učiniti).

Nedjeljom navečer nismo imali večere. Za one koji nisu dobivali pakete bilo je to čemerno vrijeme. No, budući da nije bilo nekih razloga za raporte, paketi su nam redovito stizali.

Kad bi se uvečer oko štednjaka pripremalo jelo, bilo je dosta živo. Raspoloženje je posebno održavao o. Dominik Kamenski. Njegov humoristični duh znao je nasmijati cijelu zajednicu. Dok bi prao rublje, obično bi pjevao: »Oca nemam, majke nemam, nemam nikoga, ja sam sirota«. To kako je on obavljao taj posao bilo je žalosno, ali još više komično.

No naš boravak na pustari prekinuo je jedan neobičan događaj.

Dok su se ljudi kako-tako snalazili na robiji, o. Serafin Gršković nikako se nije mogao pomiriti s njom. On je pripadao konventualcima. I njih je zahvatila »briga« Udbe. Došli su u zatvor oo. Ambroz Vlahov, Dominik Kamenski, Gršković i brat Ivica.

Za vrijeme karantene Gršković se upoznao s nekim osuđenikom koji će poslije postati upraviteljev psetar jer je upravitelj neobično volio lov. Za upravitelja Kossaka govorilo se da je za vrijeme stare Jugoslavije ubio čovjeka i da je osuđen na robiju, ali da se za vrijeme rata uspio prebaciti partizanima. Istaknuo se u ratu, i, eto, poslije rata postao i upraviteljem zatvora, kako su nazivali upravitelja Kazneno-popravnog doma.

Taj psetar se kao slobodnjak slobodno kretao. I ugovorivši s njime plan, Gršković je pristao da ga ovaj prebaci izvan žice u tačkama kojima se vozi gnoj.

Kad je stražar navečer utvrđivao brojno stanje, jedan je nedostajao. Uspostavilo se da je to bio Gršković. Nigdje ga nisu mogli naći.

Došli su i zamjenik upravitelja i šef Udbe Cimeša te Iso Dragosavac i prozivali sve redom da bi saznali je li taj bijeg organiziran i kamo je Gršković pošao. Tobože: uprava je bila uznemirena. Da još tko ne bi pobjegao, za kratko vrijeme doveli su kamion, sve su nas poredali i došla je zapovijed: napustiti barake i seliti se natrag ...

Kamo god bismo išli, pratili su nas milicajci naoružani strojnicama da tko ne bi skočio iz kamiona i pobjegao. Kad smo došli pred ulazna vrata kaznenci-popravnog doma, povikat će jedan milicajac iz pratnje: »Otvorite se rajska vrata da uđemo u pakao!«

INFORMBIROVCI U II. ODJELU

U međuvremenu su pristizali i kontingenti tzv. informbirovaca. Bili su to partijci koji su se možda nenamjerno »opredijelili« za stav Informbiroa protiv stava jugoslavenske Komunističke partije. Nas su još prije iz kule preselili u drugi odjel. Sada je pak taj drugi odjel bio rezerviran samo za informbirovce, pa smo opet premješteni u kulu.

Brigu o informbirovcima vodila je vojska, i to odjel KOS (Kontraobavještajne službe). Spremanje hrane (kuhinja) kao i pekara i kupaonice ostali su u krugu drugoga odjela. Tako su robijaši iz kule dolazili u drugi odjel, premda nije bilo miješanja robijaša. Znalo se je dogoditi da su stražari, kad bi se na porti susreli »ustaše« i informbirovci, huškali jedne protiv drugih: dajte, vi ustaše, psujte ovima Staljina, a vi njima Pavelića.

Koliko se moglo doznati od tih informbirovaca, neki nisu znali zašto su uvršteni u narodne neprijatelje - informbirovce. Bilo je dovoljno da je netko nekoga prijavio kao takvoga i njegova je sudbina zapečaćena. Tako su pričali informbirovci. U zatvoru su nam povremeno prikazivali i filmove, uglavnom sovjetske ratne. No, sada je zbog

zablađenja odnosa sa Sovjetskim Savezom i to prestalo.

Budući da su kosovci preuzeli upravu nad informbirovcima, tako su oni dobili i svoje posebne prostorije. Kao svojeg »pucera« (čistača) uzeli su jednoga kriminalca. No on je imao vezu sa svojim prijateljima, a oni su skovali plan za bijeg. Taj im je »pucer« jednoga dana pribavio uniforme oficira Kosa (među onima koji su namjeravali pobjeći bio je i Rajmund Žiljak), a uzeli su i njihov automobil. Zatrubili su da im vratar otvori vrata zatvorskoga kruga. I upravo kad su imali proći kroz vrata, zaustave ih šef Udbe Cimeša i drugi predstavnici sigurnosti s uperenim pištoljima. Momci su bili zatečeni. Dok smo mi ostali robijaši bili u kinodvorani, doveo je Cimeša uhvaćene bjegunce na pozornicu. »Poznajete li vi ove oficire?« Tako ih je predstavio. I zatim ispripovijedao što su namjeravali. Tako je završeno gledanje i posljednjeg rusko-sovjetskog filma. Bjegunce su bacili u samicu, ali su u međuvremenu od čuvara reda i sigurnosti dobili takve batine da su za cijeli život zapamtili svoj pokušaj bijega.

Robijaši su pripovijedali da je o namjeravanom bijegu upozorio (dojavio) jedan od onih koji su spremali bijeg, ali se nije našao s drugovima u vrijeme koje su za nj dogovorili.

Nije ga, naravno, bilo u automobilu. Cimeša je upozorio: »Da nije bilo budnih čuvara reda, ovi bi ‘oficiri’ (Kosa) - robijaši - prošli autom slobodno kroz kapiju. Nakon što bi im vratar otvorio vrata i naklonio im se, oni bi odmaglili. Sada ih dobro

pogledajte.« Ovaj događaj svakako je bio senzacija u logoru.

U to vrijeme iskopavali smo temelje crkve, koju su srušili baš nekako 1947., a na njima su podigli novu zgradu kino-dvorane i prostorije za upravu. Sadili smo i šibe za pletenje košara, gulili šibe za košare, pleli špagu od rogoza za stolice, radili na teškom poslu razbijanja zidova u krugu drugog odjela. Donedavno su te zidine bile pokrivene zemljom.

Često smo prenosili i cjepanice ili ih dodavali jedan drugome te ih slagali u hrpe. Neki s broda (lađe) na obali Save preuzimali su opeku i vozili, neki su radili u pilani, drugi u željezari (bravarija), treći pak u stolariji, u pletionici košara ...

USTAJANJE I DNEVNI RED

Ujutro smo ustajali redovito u 5 sati. Dok smo bili u drugom odjelu, neko smo vrijeme odmah nakon ustajanja trkom morali u krug i tamo obaviti gimnastiku, tjelovježbu. Bilo je to nezgodno i zbog brzine kojom je to trebalo učiniti i zbog mogućnosti prehlade.

Zvonjenje na ustajanje, hitno dizanje, otvaranje vrata čim zazvoni ... Ako bi te još našli u postelji, mogao si za to vrlo lako otići na raport. Čim je stražar ušao na vrata, na jaki glas sobnog starješine »Mirno« morao si se postaviti pred postelju da milicionar provjeri brojno stanje. Nakon tjelovježbe slijedilo je uređivanje postelja. Postelje su bile na kat. Prije smo spavali na drvenim »pričnama« na dva kata s prizemljem. Sad se je odvijala »ceremonija«. Morali smo postelju urediti tako da bude ravna kao stol, da si se »mogao ‘porezati’ na njezinu rubu«. Nije li bilo po volji milicionaru, ako sva uzglavlja nisu bila poredana tako da točno pokriva jedno drugo, povukao bi deku uz napomenu: »Ne vrijedi, uradi ponovno«. Imali smo slamarice pa zbog toga nije bilo Iako urediti postelju, jer bi se ulegnula. Lako si mogao otići na raport zbog neurednosti ili zato što nisi poslušao

milicionarov savjet. Pri ravnanju postelje veliku ulogu imale su drvene ravnjače.

Za čišćenje sobe (i uređivanje) redovito su bili zaduženi sobni »puceri« (dežurni). Njihova je bila dužnost da pometu, operu, urede sobu, izbace kible, donesu porcije za hranu i iznesu ih van ... Jednom prilikom, kad je Dominik Kamenski prispio na odjel, pitao je za što se sve može doći na raport i u samicu. Ivan Abrus mu odgovori: »Dovoljno je da se među šavovima dasaka na podu nađe malo blata koje je nastalo od prašine zbog ribanja poda.« On se na to nasmiješio. Za kratko vrijeme došao je Cimeša pregledati sobe. Svojim je ključem potegnuo medu šavove i pokazao smeće. Zapitao je tko je sobni dežurni čistač. »Zapiši ga za raport«, bila je kratka zapovijed milicionaru. Kamenskoga više nije trebalo uvjeravati.

SMRT O. LEONARDA BAJIĆA

Dok smo bili u kuli, išli smo na kupanje u drugi odjel. Zimi, poslije kupanja, morali smo ostati i čekati dok se svi ne okupaju. Tako smo sate provodili na snijegu i ledu. Nakon jednog takvog kupanja o. Leonardo Bajić teško je obolio. Prijavio se na »lekarsku«. Izišao je na krug, ali ga je milicionar, koji je »stručno prosuđivao« kome je potreban liječnički pregled, vraćao natrag. Tek četvrti put uspjelo mu je da ga, u košu za kruh, prebace u bolnicu. Ostao je tamo, ali nije preživio ni 24 sata u bolnici - u njoj je i umro 17. svibnja 1948. Nije imao ni 60 godina. Prije smrti bio je kod njega fra Krsto Kržanić. Pritom je rekao Krsti: »Umirem nevin, Bogu predajem svoju dušu.« Pokopali su ga na groblju u Uskocima (Stara Gradiška). Toga jutra kad je obolio, imali smo izjutra prežganu juhu. O. Leonard nije ju mogao vidjeti. Za njega nije bilo ni hrane, ni lijekova. Ležali smo na drvenim krevetima jedan do drugoga. Bio je strpljiv. Svećenici su ga voljeli zbog njegove uslužnosti i vedrine. (Bio je gvardijan samostana u Zagrebu, prije toga kratko vrijeme župnik, dugi niz godina magister novaka, profesor na teologiji. Dostaje pisao o duhovnom životu.) Nedugo prije svoje smrti opremio je svećenika Kolarića iz

Križevaca koji je izdahnuo ležeći na podu potpuno istrošen. Nekako u to vrijeme umro je, ali ne na odjelu, i svećenik (redovnički trećoredac) Petar Turkalj. Bilo je mnogo starijih ljudi koji su nevjerojatno oslabili od gladi i nikakvih uvjeta života.

Drugi je odjel 1948. bio ispražnjen. Imao je poslužiti za informbirovce, a druge su robijaše preselili u kulu. Ipak, radionice su ostale u istim prostorijama u krugu drugoga odjela, odvojene od prostorija za boravak.

SVEĆENICI I INFORMBIROVCI U KINO-DVORANI

Jednom prilikom poveli su nas svećenike u dvoranu na gledanje filma. Našli su se tu istodobno i informbirovci. Za vrijeme filmskog žurnala prikazivali su Tita. Informbirovci su mu pljeskali. Mi smo bili na tribinama. Nitko se od nas nije niti pomaknuo. Tada je u upravi nastala uzbuna: kako to popovi ne pozdravljaju Maršala, predsjednika Republike. Udba nas je stala prozivati, istraživati, okrivljavati zašto ne odajemo počast predsjedniku Republike. Oni koji su bili saslušavani odgovorili su da mi razlikujemo dvije službe u istoj osobi: sekretara Partije i predsjednika Republike. Budući da je Tito najprije nastupao kao sekretar, a mi kao svećenici nemamo veze s Partijom, pa nismo smatrali umjesnim da ga pozdravljamo kao prvog čovjeka Partije. Druga je stvar kad on nastupa kao predsjednik Republike, ali ni tada nigdje ne stoji da ga, kad se pojavljuje na filmu treba pozdravljati. Bio je ovo opći stav svećenika, koji su morali prihvatiti i službenici Udbe. No, nikada poslije toga događaja nisu poveli popove i informbirovce da budu zajedno na projekciji filma.

PRAVOSLAVNI SVEĆENICI

S nama su bili i pravoslavni svećenici. Njih je bilo samo četiri-pet. Savo Ružić bio je paroh negdje oko Okučana. Bio je oženjen i imao je sina i kćer. Ušao je u »kolektiv« s Ivanom Šalićem, tajnikom nadbiskupa Stepinca. Za vrijeme robije ljudi su se, naime, međusobno udruživali u male zajednice od po dva čovjeka ili nekoliko njih. Svi paketi koji su dolazili bili su zajednički, a svatko je od članova dobivao po dio. Na čelu je bio jedan član te zajednice koji je i pravedno dijelio. Zajednica se zvala »kolektiv«. U te zajednice ulazili su ljudi po afinitetu, a ponajviše po bliskosti života. Tako su članovi iste provincije ili reda stvarali te posebne zajednice ili kolektive. Šalićeva sestra i žena Save Ružića čekale bi za posjet, noseći i pakete, jedna za brata, a druga za muža, i tako su se upoznale. Savo se tako približio Šaliću i postali su »kolektivci«.

Milicajci-Srbi- a isključivo su oni bili stražari, blagonaklona su gledali na Savu, a i on ih je smatrao svojim ljudima. Razumjeli su se. Savo je prispio u zatvor zbog toga što se jednom prilikom iz skupine mještana, u kojoj je i on bio, čulo klicanje

kralju Petru. Kao »odgovoran« za to dobio je, čini mi se, četiri godine zatvora.

Teško je podnosio odvojenost od obitelji, ali je u radu bio revan; valjda je smatrao da će svojim zauzimanjem sebi skratiti robijaške dane.

Za vrijeme rata prebačen je u Srbiju. Pričao je da Srbe iz naših krajeva Srbijanci nisu trpjeli. »Šta ćete vi, Prečani, ovdje? Vratite se u svoj kraj odakle ste i došli!« Tako su im predbacivali. Poslije rata vratio se odmah ovamo. Čini se da je imao skladan brak, premda mu je žena znala blago predbacivati daje u odgoju priklonjeniji djevojčici nego dječaku.

O malom je pripovijedao da se družio sa seoskim fakinčićima i pomalo počeo prihvaćati i njihove navike. »Dočuo sam«, veli Savo, »da je počeo i pušiti. Kako ću ga od toga odučiti? Pozvao sam ga jednom k sebi. Zapalio sam cigaretu i ponudio ga da puši. Mali je odbijao, ali ja ga prisilih da puši. Kad više nije mogao izdržati, htjede baciti cigaretu, ali ja ostah uporan s naredbom: samo puši i dogori cigaretu! Mali je morao slušati. Poslije toga mu se smučilo. Naravno, izbacio je sve iz sebe. Više mu nije nikada palo na pamet da uzme cigaretu u ruku. I tako sam ga izliječio.« Na uporne ženine molbe uspio je izvući se s robije.

Drugi je bio neki Žorž. Pričao je da je prije rata bio novinar u tvornici obuće »Bata« u Borovu. Poslije je nakanio postati sveštenik pa je pošao na teologiju u Beograd. Ne znam zbog čega je došao u zatvor. Želio je doktorirati. I budući da smo na talijanskome imali prijevod Holznerove knjige »Sveti Pavao«, konventualac dr. Pero Jus nepre-

stano mu je prevodio i tumačio toga Pavla. Često je govorio o svojoj ženi. Oženio se tek prije rukopoloženja, premda je već bio stariji čovjek. Pravi Srbijanac. Spretan, kakav je bio, čuo sam da je kasnije i položio doktorat, i to baš o svetome Pavlu. Izišao je iz zatvora i, kad sam nakon robije prolazio kroz Istru, reče mi o. Benko Tulić da je Žorž paroh u Puli.

Posebno poglavlje iz zatvora možda je priča o jeromonahu Joni. Bio je to malen čovjek, iz naših krajeva. Njegova i teološka i redovnička (monaška) formacija bila je vrlo skromna (da ne kažem nikakva). Svakako, bio je zbog svojih stavova najpoznatija osoba. Jesu li ga ustaše prebacili preko granice, tko bi znao? Ne znam je li ikada išao na rad. Njegova je posebnost bila: bez ikakva obzira on je svakome, od upravitelja do posljednjeg milicajca (službenika), odgovarao ono što god bi mu palo na pamet. Njegov se rječnik nikako nije mogao povezati sa svešteničkim licem -govorio je kao najprimitivniji neotesanac bezobrazne izraze bez ikakva skanjivanja. Znajući za tu njegovu »odliku«, dolazili bi službenici u sobu, vjerojatno da ga provociraju za zabavu, a on bi im u svojem stilu uz »oca«, »majku« ... odgovarao: »Što sam ja skrivio? Progonili su me ustaše, mučili su me Bugaraši (tako je nazivao Bugare), a vi, partizani, oslobodili ste me da biste me zatvorili.« Kako se je on za vrijeme rata našao u Bugarskoj, zapravo u Makedoniji, tko bi znao!

Dugo je odležao u samici. Pakete nije primao. Je li se za nj zanimao itko od njegove zajednice (s kojom je bio u sukobu) kao i pravoslavne crkve,

nismo mogli vidjeti. Njihovi su ga svećenici izbjegavali. Bojali su se da će ih osramotiti. Vrlo je teško od bilo koga uzimao hranu. Bio je neobično ponosan.

Ja sam neko vrijeme bio na drvenoj »prični« do njegova kreveta. Tada je spavao odvojen - imao je, naime, padavicu. Prije nastupa bio je nervozan. Odjednom bi pao, počeo se pjeniti, teško disati (pomokrio bi se). Bilo ga je grozno gledati. I kad bi se smirio, bio je nekoliko dana tih, snužden, samo bi šetao i šetao. Imao je iščašenu ruku, valjda od toga što su ga »Bugaraši« maltretirali.

Fra Krsto Kržanić dosta je čitao novine. (No, ja ne vidjeh da je Jona ikada uzeo knjigu u ruke.) Jona bi mu se približio i Krsto mu je davao najbolje informacije. Imao je dobro pamćenje. Znao se zanijeti u prošlost, naravno, u herojsku srpsku prošlost, i tada bi dugo recitirao pjesme iz narodnoga blaga. Poslije njegova izlaska iz zatvora, nikada nisam čuo za njega.

Branko Vujaklija nije bio svećenik, valjda je bio samo đakon. Za vrijeme NDH bio je tajnik g. Germogena, episkopa pravoslavne crkve u Hrvatskoj.

Koliko smo mogli saznati, on je bio osuđen s grupom švercera zlatninom u Dubrovniku, koji su ujedno bili homoseksualci. Medu njima su bila i dva zubara. Premda nisu bili u istim sobama, međusobno su se susretali. Koliko se sjećam, bilo im je suđeno u Dubrovniku.

O jednome od njih kojega su zvali »kraljica«, pričalo se ovako. Imalo se održati natjecanje u tenisu u Zagrebu, valjda između najboljih pred-

stavnika Zapadne Njemačke i Jugoslavije. Da bi onemogućili da pobijedi Nijemac, pozvali su tu »kraljicu« u Zagreb. On je pošao uz pratnju čuvara i dali su mu zadatak da se danju i noću zabavlja s tim Nijemcem tenisačem, za kojega su znali da je homoseksualac, i da tako Nijemca onesposobi za dobru igru. Uspio je u pothvatu i ponovno je vraćen u logor.

Kad spominjem da se taj zvao »kraljica«, potrebno je reći da su svi ti homoseksualci imali ženske nadimke: princesa ... , a ovog Vujakliju zvali su »popadija«. Nisam primijetio da se na to ljutio. Bio je povezan s njima, premda je neko vrijeme bio medu nama.

Kad smo došli u Gradišku, u njoj su bila tri odjela. U trećem odjelu bili su smješteni oni koji su bili osuđeni na manje kazne. Nekadašnje konjušnice sad su bile nastambe za robijaše. S toga su odjela regrutirali slobodnjake. Nedugo potom zgrade su bile porušene, a taj je odjel raspušten. Ljudi su dolazili na robiju budzašto. Kad su Petru Romčeviću, udbašu u Splitu, došli intervenirati za dr. fra Krstu Kržanića, pitao je na koliko je osuđen. Kazavši mu da je osuđen na sedam godina, odgovorio je: » To je za ništa kad je kazna tako mala.«

Na robiju je tako došao i dr. Ljubomir Maraković, poznati katolički intelektualac i književni kritičar. Smjestiše ga u taj, treći odjel. Nikada se taj čovjek nije bavio politikom, poštovali su ga njegovi učenici, ali...

Oni koji su stvarali zakone govorili su: svi koji su bili pod NDH mogu doći pod udar zakona i

tako mogu biti suđeni kao kolaboracionisti s okupatorom. Bilo koji službenik do piljarice koja je prodavala okupatoru i njegovim slugama i tako pomagala da se održi okupacijska stanje. »Neprijatelji« nisu nestali i nisu pobijeni. Uglavnom su bili po zatvorima ili u izbjeglištvu.

RAD U »ALBANIJI«

Rad na gradnji novih nastambi milicionara i službenika koji su živjeli izvan kruga bio je vrlo težak. Bilo je to iskopavanje i vučenje tačkama pijeska i zemlje uz uspon da se pripremi teren za gradnju novih zgrada. Posao je bio naporan jer je bila određena norma koliko se tački mora prevesti i k tome zahtijevalo se da tačke budu pune. Ako nisu bile pune, znao te je dežurni milicajac vratiti da ih napuniš. Normirac je stajao na vrhu uspona i svakomu je pojedinačno bilježio koje su mu to tačke po redu (koliko je puta prošao). Kopali smo nedaleko Save. Kada je Sava poplavila to područje na sredini je ostao komad zemlje. To novo jezero s otokom robijaši su nazvali »Albanija« (mislim da je to ime ostalo do danas). Znali smo si međusobno pomagati u tim radovima. Ako jedan više nije mogao izvući, onda bi drugi preuzeo tačke i prijavio to na njegovo ime. Neki je normirac (robijaš) znao prijeći preko toga za koju cigaretu. U to sam vrijeme čitave dane trpio od jakih glavobolja. Iznemogao bih od napora na poslu. Znao mi je pomoći svećenik Andro Štambuk, koji će poslije postati hvarski biskup, a koji je umro mlad (valjda od perforacije slijepoga crijeva, budući daje prekasno bio prevezen iz Hvara u Split).

Bilo je malo milicionara Hrvata, ali se dvojice ipak sjećam.

Kad smo prispjeli u Staru Gradišku, odgovorni u kuli (na odjelu) bio je Marko Lacmanović, rodom iz Šibenske Dubrave. Govorili su da je prije bio u domobranima (ili ustašama). Njegove geste i nastupi bili su katkada takvi kao da je u najmanju ruku bio general-major. Po onome što se na njemu moglo vidjeti, čini se da je bio odan piću. Kad bismo izlazili ili ulazili u odjel ili se svrstavali u redove, morala se, kao uostalom i kod drugih stražara, isticati njegova zapovijed: upadaj, ispadaj, mirno ... !

Nekako u isto vrijeme bio je u službi i Branimir Šantić. On je vodio i vraćao, nadgledao radnike robijaše za vrijeme posla izvan zatvorenih zidina. Naravno, prije i nakon rada, kad bismo u redovima morali stupati u odjel, bilo je prebrojavanja. Znalo se dogoditi da netko nedostaje. Tada bi se prebrojavanje ponovilo. Ako je rezultat brojanja bio isti, onda je čitava kolona od oko 600 ljudi morala ostati u redovima i počelo je traganje za nestalim. Milicionari se nisu smjeli povući sa stražarnice, Ako je robijaš pronađen, tada je znao dobiti svoje, a, vele, znao je izgubiti i život. Tek se nakon toga smjelo ući u odjel. No, ako nestali nije pronađen, tek bi tada nastala prava panika. Stražari bi se ustrčali nervozno psujući. Za takvih nestanaka zapamtio sam stražara Šantića... U ovom, drugom slučaju nismo se mogli vratiti u »dom« dok o nestanku ne bi bila obaviještena uprava (Udba, zapovjedništvo straže). I tek tada kada bi došlo odobrenje da se robijaši odvedu,

mogli smo poći. Naravno, postupak je tada bio stroži, zatvarala su se vrata na sobama, a i svi službenici i milicija bili su u stanju pripravnosti. Jer svi su morali u potragu za nestalim, bila je sa svih strana nervoza i psovke ... Tek kad bi našli bjegunca, nakon što su se iskalili nad njim i bio bačen u samicu, smirila se situacija. Moglo bi se ponekad dogoditi da bi tragali za bjeguncem i po nekoliko dana, ali bez uspjeha.;. Takvih bjegova je bilo i u pilani i na lađama i na drugim radovima. Znali su pokušati bijeg i kriminalci, ali oni nisu prelazili granicu. A kako su se vraćali svome društvu i starom poslu, krađi (od čega će inače živjeti?), tako su ih lakše pronalazili i ponovno im zbog krivičnog djela sudili.

Među nama je bio i Zagrepčanin Rudi Ajduković. Malen, ali vrlo čvrste građe, pri nošenju znao se natjecati s najjačima. Dok smo pleli užad od šaša za stolice, radio je dobro i brzo. Znao je i volio je pjevati. Rado je zazviždao, često imitirajući lokomotivu koja ulazi u tunel. Radili smo u prizemlju kule u sobi kao u tunelu, koja je bila nadsvođena. S nama svećenicima bio je u prijateljskim odnosima., Dok smo - o čemu ću poslije pričati - bili u skupnoj izolaciji s drugim kriminalcima, bio je uz nas svećenike.

Za boravka u zatvoru u Petrinjskoj ulici, udario je stražara i onesposobio ga te pobjegao iz zatvora. Naravno, uz optužbu zbog drugih djela, optužnici je pridodao i nove točke.

Dok je bio u bijegu, posjetio je ženu jednoga svojeg prijatelja koji je bio na robiji i o tom je pričao: »Vidio sam da je ona s djecom u bijedi.

Stoga sam provalio u jednu trgovinu, natovario brašna, šećera, mesa i to blago dovezao ženi. Možete zamisliti kako se iznenadila i obradovala. Pa što mislite, jesam li učinio dobro djelo?« - obratio se nama, očekujući našu pohvalu. Ali norme za prosudbu moralnih čina kod kriminalaca drukčije su od naših.

Svakako, najodurniji i najnemoralniji čovjek za njih je »cinker« ili »dostavljač«. Zbog svojeg interesa da se dodvori, da dobije neku povlasticu od uprave, on prijavljuje svoje kolege upravi, čak i za ona djela u kojima je i sam sudjelovao (vidjeli smo to u slučaju prijave bijega). Takvog izbjegavaju, ili se pretvaraju da ne znaju za njegovu rabotu, tobože s njim postupaju jednako kao i prije, ali ga pozorno motre. Pruži li im se prilika, obilno će mu naplatiti.

DOLAZAK INTELEKTUALACA I STUDENATA IZ LEPOGLAVE

Ne samo pojedinci nego i skupine u prvo su se vrijeme znale oduprijeti teroru u logoru. Tako su u zatvoru u Lepoglavi neki robijaši uspjeli zauzeti stražarnicu i pokušali se osloboditi robije. Komunistička je vlast slomila njihov otpor i likvidirala ih. Poslije toga neke su logoraše iz Lepoglave premjestili u Staru Gradišku, gdje su bili u skupnoj izolaciji u Kuli, i to uglavnom intelektualci. Znam da su među njima bili Stipe Mosner koji je za vrijeme NDH radio u poslanstvu u Sofiji, Ivan Šimetin, Sudac i Bernardić urednik »Tjednika«, predstavnik HSS-a. Mi smo tada imali dovoljno kruha, a oni su gladovali. Držali su ih pod teškim zaptom. Uspjelo mi je samo jednom prilikom baciti nešto kruha tim ljudima. Valjda su ih smatrali duhovnim začetnicima pobune ili su se bojali njihova utjecaja u logoru. Zato su ih pod budnim nadzorom smjestili u drugi logor.

Nisu imali nikakve veze s drugim robijašima.

DJELOVANJE EMIGRACIJE

Nakon rata posebno je poglavlje bilo ubacivanje ustaša iz emigracije. Kavranova i Miloševa grupa, ne poznajući rad službe sigurnosti nove Jugoslavije, nasjela je na poruku te službe. Prva grupa koja se prebacila iz Austrije bila je uhićena. Udba je slala lažne poruke kako se ta grupa dobro snašla, a, s druge strane, davala je isto takve informacije kako će se prebaciti druge grupe i tko će ih prihvatiti i informirati. Namamili su oko 120 ljudi koji su redom upali u Udbinu zamku. Nakon toga u Zagrebu su pokrenuli jedan *monstre-proces*. Dok smo bili u kuli, svakim je danom radio preko razglasa iznosio što na sudu izjavljuju ti naivni uhićenici. Magistar Kavran i Miloš bili su za vrijeme NDH ustaški dužnosnici. Mislim da su na kraju svi, osim dvanaest mladih, bili osuđeni na smrt. I ovom akcijom ustaše-imigranti pokazali su se potpuno nezrelima za neke uspjelije operacije u komunističkoj Jugoslaviji.

Znali smo da je neka posebna grupa došla u Staru Gradišku, ali u početku nismo znali koji su to ljudi. Bili su, naime, u skupnoj izolaciji i nije im smio pristupiti nitko od robijaša.

S vremenom se ipak saznalo da je to grupa Kavran-Miloš. Budući da ih je bilo dvanaest, robijaši su ih nazvali Apostolima. Poslije su premješteni u drugi odjel i među ostale robijaše. Jedan od njih poslije će doći i u našu sobu.

Kad je buknula revolucija u Kubi, kao najvatreniji pristaša Fidela Castra bio je upravo ovaj tzv. Miloševac. On je »revidirao« svoj stav, kao što se govorilo, a u potvrdu toga posebno se isticao kao kastrovac. Jedan je od njih nedugo nakon, dolaska na robiju umro.

Inače, budući da se oni nisu okrvavili, nekako su (a bili su skoro maloljetni) spasili glavu, pa kad je proglašena amnestija za cijelu Jugoslaviju (1962.), bili su i oni amnestirani. (Među njima bio je i Prusac, koji je poslije prebjegao u inozemstvo i pisao o jugoslavenskim logorima.)

SUPATNICI

I brojni studenti su završavali u logorima. Obično su nakon suđenja u Zagrebu bili su suđeni i prebačeni u Staru Gradišku. Među njima bili su Ivo Kujundžić, Branimir Donat (Tvrtko Zane), Šubašić, Stanko Janović ...

U sklopu logora bila je i stolarija. Rad u njoj bio je opasan ako čovjek nije imao prikladnu zaštitu. Lako je čovjek mogao izgubiti prste. Sjećam se jednog Talijana koji je sav krvav zatražio pomoć. Kako se je on našao u Jugoslaviji? Tko bi znao. Slabo je znao hrvatski, ali je bio govorljiv- tipičan Talijan. Za njegov stroj postavili su studenta medicine Janovića. On nije odbio, ali se opravdavao da ne može preuzeti taj posao za strojem jer je vrlo opasan, a on, ako izgubi ruku ili prste, bit će onesposobljen za cijeli život te ne bi mogao nastaviti studij. Naravno, uprava je to okarakterizirala kao neposluh i mislim da je bio bačen u samicu. Njegovi kolege studenti, u znak solidarnosti poduzeli su štrajk glađu zbog takva postupka. No to ništa nije koristilo ... Janović je prebačen u zloglasni kazneno-popravni dom na Golom otoku i više se nije vratio u Gradišku.

Kad sam se 1972. poslije teškoga prijeloma lakta na lijevoj ruci našao u Njemačkoj, misleći da ću ondje moći izliječiti ruku nakon dvije neuspjele operacije u Splitu i u Zagrebu, susreo sam se u Frankfurtu s tim Stankom Janovićem. Završio je studij medicine, prebjegao u Njemačku i oženio se. Radi kao liječnik. Pozvao me u svoj stan da obnovimo naše sjećanje na događaje iz Stare Gradiške.

Tom sam se prilikom, budući da mi se pružila zgoda da posjetim Švicarsku, u pastoralnom centru u Zürichu susreo i s Branimirom Donatom. Bili su to teški dani za naše intelektualce, nakon što je bio ugušen maspok i raspršena Matica hrvatska. Radikalni partijci, osobito Srbi, smatrajući da se budi narodna svijest samobitnosti narodnog života i težnja za samostalnom Hrvatskom, neovisnom ekonomijom, kulturnim životom i većom slobodom u Hrvatskoj, prepadom su to prekinuli, razjurili nosioce tih ideja, pozatvarali ih i tako onemogućili svaki budući razvoj u započetu duhu. Ljude su zastrašili. I tako se Branimir Donat u toj situaciji našao u Švicarskoj. Poslije se je snašao. Vratio se u domovinu i nastavio svoj književni rad kao literarni kritičar.

Ivo Kujundžić rodom je iz Poljica (Krivodola). Zbog svojih gledišta bio je izbačen iz gimnazije. Ipak je uspio maturirati i upisati se na studij. No, nije mogao zatajiti svoje opredjeljenje za narod kojemu je pripadao, pa se i on našao u zatvoru. Ostao je čvrst u svojim stavovima.

Ovi su mladići bili privrženi nama svećenicima, kao što smo i mi bili naklonjeni njima. Donat je

bio posebno blizak s Mijom Škvorcem, isusovcem, kasnijim biskupom, jer su imali zajednički interes - literaturu.

Ivo Kujundžić upornošću će svladati životne poteškoće. Kad je otpušten s robije, nastavio je studij medicine; postao je liječnik, zaposlio se najprije na Hitnoj pomoći u Draškovićevoj, a sada radi kao anesteziolog u bolnici u Zajčevoj.

Zapamtio je razgovore sa mnom s robije. To mi je pričao kad smo se poslije sastali. Od njega su tražili da očituje neke stvari, no nije znao kako da ih sakrije a da ne upadne u laž. Upitao je mene za savjet. Reče mi da sam mu tada odgovorio (toga se ne sjećam): nitko nije dužan sebe okrivljavati. Vjerojatno sam mu rekao da se može poslužiti tzv. *restrinctio mentalis* navodeći mu primjer sv. Atanazija Velikog pri susretu s njegovim arijanskim progoniteljima u lađi...

Za njega je ovo bila izvanredna pouka kako da se ubuduće snađe.

Iz Lepoglave su u Staru Gradišku također premješteni Zvonko Marković, Augustin Franić i Velimir Terzić.

Sa Zvonkom sam se našao u istoj sobi, i to u tzv. Vatikanu. U to je vrijeme u kaznionici bilo nekoliko odjela u koje su robijaši bili razvrstani prema optužbi zbog koje su osuđeni. One koji su bili osuđeni zbog privrednog kriminala robijaši su zvali »likvidatori«, jer su državu lišili stanovitih dobara. Zbog stalne tučnjave medu njima njihov su odjel zvali »Koreja«. Naime, u to vrijeme bio je poznat sukob između Sjeverne i Južne Koreje Odjel pak na kojem smo bili mi svećenici zajedno

s nekim političkim »kriminalcima« prozvali su »Vatikan«. (Za vlast tada nisu postojali *politički osuđenici*, *nego politički kriminalci* ...) Tu sam boravio sa Zvonkom Markovićem, a poslije će doći i Veselko Luetić, svećenik splitske biskupije. Bacili su tu i Alojza Turka, svećenika beogradske nadbiskupije, koji je između dvaju ratova pripadao skopskoj biskupiji. Kratko je vrijeme bio među nama. Kad se radilo o poslu, žurio je, i malo je veze imao s nama. Uskoro je kao Slovenac premještenu Ljubljanu. Dugo je uredivao »Blagovest« i ostao je beogradski nadbiskup do 1987. Jednom sam se s njim susreo na Ćukarici u Beogradu, baš na dap sv. Ćirila i Metoda.

Na odjelu je tada bio milicajac Jovo ... Crn, samosvjestan. Nas svećenike i studente Hrvate nije trpio. Osobito je mrzio Zvonka Markovića ...

Njegova je »filozofska« literatura bio Vaso Pelagić s »Mudrovanjem zdravoga razuma«, brošura koja je služila kao protuvjerski katekizam tom naraštaju koji se regrutirao kao čuvar države.

Žalosno je bilo to što smo se mi Hrvati osjećali robovima u vlastttoj domovini ...

U lov u slavonske šume blizu Stare Gradiške znao je doći i tadašnji ministar unutarnjih poslova koji je ujedno bio i glavni šef Udbe (Ured državne bezbednosti) Aleksandar Ranković. Poslije, kad je na njegovo mjesto došao Stefanović, i on bi posjetio starogradiški zatvor. Ja ga nisam vidio, no znali smo da su bili u lovu jer smo tih dana jeli jelenje meso. To su ostavili (ili prodali), poslije lova, za hranu robijašima ...

Prilikom jednog posjeta zatvorskoj bolnici Stefanović je naišao na robijaša koji je pripremao hranu za bolesnike i zainteresirao se tko je on. Kad je doznao da je bio u ustaškom pokretu, odmah je naredio da ga povuku na drugo radno mjesto. Bio je to robijaš Lulić, a radio je kao gostioničar u Slavonskom Brodu.

Novosagrađeni odjel zvali smo »džamija«. Naime, oni koji su ulazili u nj, morali su se izuti i vani ostaviti obuću. U tom je odjelu neko vrijeme boravio Ćiril Kos, svećenik đakovačke biskupije, koji će poslije postati đakovačkim biskupom. Naravno, i pri ulasku u druge odjele zatvorenici su morali izuvati obuću i ostavljati je na hodniku. Obuća je morala biti očišćena i pravilno složena. Zimi bi katkad na tu obuću napadao i snijeg. Nismo dobivali čarape, nego samo »šuferice« (platnene obojke).

U sobama su robijaši morali nositi nanule, obuću s drvenim potplatom i obično kožnatim remenom nad prstima. No uprava nije davala tu obuću pa su robijaši sami izrađivali i jedni drugima prodavali ili poklanjali nanule. Milicajce nije bilo briga kako si došao do njih, glavno je da u cipelama ne ulaziš u sobu.

Svećenici iz Stare Gradiške s nadbiskupom Stepincem

Budući da je nadbiskup Stepinac za boravka u kaznionici u Lepoglavi, bio odvojen od ostalih robijaša, poslali su k njemu Stjepana Gabrića, svećenika senjske biskupije, rodom iz Subotice.

Poslije njega uputili su Josu Vukelića, ali su ga brzo vratili u Staru Gradišku. Potom je neki referent iz ministarstva (koji je bio i istražitelj prije suđenja) razgovarao s Ivom Šalićem o tome koga bi mogli poslati. Šalić mu je savjetovao da pošalju fra Jerka Mihaljevića.

Mihaljević je bio provincijal franjevačke hercegovačke provincije. Nova (komunistička) vlast posebno je udarila na Hercegovce. Poslije rata bezočnom su propagandom bili strahovito ocrnjivani. Među ostalim, partizani su poubijali osoblje gimnazije u Širokom Brijegu, uz opravdanje da su fratri s prozora vrelim uljem polijevali borce koji su ulazili u Široki Brijeg.

Budući da Jerka Mihaljevića nisu mogli okrivljavati i optuživati zbog politike, optužili su ga zbog nedopuštena baratanja novcem - devizama.

Inače, on je bio sređen čovjek, ravnatelj internata u Širokom Brijegu, doktor i profesor. U to sam vrijeme nekako pribavio Arregijev pregled moralke na latinskom jeziku. Bio je to sažeti sustavni priručnik cijele moralke, ali dosta težak. Kad bismo bili slobodni u sobi, Mihaljević je preuzeo dužnost da na osnovi toga priručnika iscrpno tumači moralna pitanja i ujedno odgovara na objekcije koje su mu bile upravljene. Nije bio blistav predavač što se tiče načina i tečnosti govora; čak je teško i govorio, ali su njegova tumačenja bila izvanredno solidna i racionalna potkrijepljena. Svi smo ga slušali sa zadovoljstvom, a ja sam malokad čuo profesora koji se s takvom vještinom snalazi u moralnim pitanjima kao fra Jerko. Mislim da je studirao u Breslauu (u Šleziji) i u Rimu.

Smatram da je on bio dobrodošao kardinalu Stepincu i kao prijatelj i kao ispovjednik.

Kad je nadbiskup Stepinac pomilovan, interniran je u Krašić. Saznali smo da je referente pitao zašto na slobodu ne puste i svećenika Mihaljevića. Referent je upitao hoće li nadbiskup za njega uputiti pisanu molbu da ga puste. Nadbiskup je to spremno potvrdio. I tako je fra Jerko na molbu, a to je bila jedina Stepinčeva molba, pušten na slobodu.

Ponovno je postao provincijal. Doživio je i bolne časove svoje provincije kojoj je tada bio na čelu fra Rufin Šilić. Usprkos neslaganju s postupkom biskupa, ipak mu je na sprovodu bio Petar Čule, biskup mostarski, kojega Mihaljević nije štedio u svojem spisu o hercegovačkom pitanju.

Jednom sam određen da čistim svinjac. Ne znam kako, ali, čini se da me je kao svećenika prepoznao Mudrinić, koji je bio zamjenik upravitelja (Srbin, rodom iz Drniša) i ravnatelj poduzeća »Sava« koje je djelovala u sklopu logora. Vidjevši me, reče mi: »Pa vi ste tu, na tom poslu!« Ja sam ipak bio zadovoljan što sam ovdje, a ne na nekom težem poslu.

Dr. TROGRLIĆ KAO SPECIJALIST U STAROJ GRADIŠKI

U zatvorsku su bolnicu radi posebnih pregleda dolazili i liječnici specijalisti iz Zagreba. Jednom nije došao okulist koji je uvijek dolazio (mislim da je bio Židov), a baš sam se tada prijavio za pregled očiju. Kad sam došao na red, preda mnom se pojavio dr. Kazimir Trogrlić ... Pozdravio sam ga, a on mi se obratio na ti. Drugi robijaši koji su radili u bolnici začudili su se kako ja s njim prijateljski razgovaram.

Trogrlić je bio u našoj gimnaziji i na teologiji u Makarskoj. Bio je tri godine mlađi od mene. Kad se održavao zadružno-knjigovodstveni tečaj koji su vodila braća Ciko u Makarskoj, pohađali smo ga zajedno i dobili potvrdu da smo ga uspješno završili. Smatrao je da nije za svećenika, pa je napustio bogosloviju (valjda poslije treće godine). Upisao se na Medicinski fakultet u Zagrebu. Uspješno je završio studij i specijalizirao okulistiku. Poslije je postao i sveučilišni profesor i pisao znanstvene studije. Već je u gimnaziji bio poznat kao veliki ljubitelj klasika. Medu kolegama se kasnije isticao poznavanjem grčkog i latinskog. Sva-

ki je dan čitao klasike. Možda mu je to više odgovaralo od medicine. Pregledao me je i dao preporuku da me oslobode teških poslova. Tako sam oko godinu dana uglavnom radio lakše poslove u kazjioničkome krugu. Bila je to godina 1956. i najstudenija zima koju sam zapamtio. Započela je potkraj siječnja i trajala je cijelu veljaču. Doduše, nije bila duga, ali se temperatura spuštala na oko 30 stupnjeva ispod ništice. Raditi na toj zimi bilo je očajno. Svećenik Pavao Pašićek od hladnoće se onesvijestio pa je neko vrijeme bio oslobođen posla. Tada su radili na istovaru lađa i prijevozu klada - cjepanica na zaleđenoj Savi. Morao je ići na raport da ga oslobode posla da bi spasio život.

Kad sam se vratio s robije Trogrlića sam susreo na Visovcu. Uvijek je ostao prijateljski i blagonaklon prema nama. Išao je u svoj Drniš (valjda svaki drugi tjedan) da pomogne ljudima kao specijalist.

Umro je od raka 1986. i pokopan je na Mirogoju. Kršćanski je završio ovozemni život. Nad grobom se toplim riječima oprostio od njega drniški župnik o. Mirko Klarić, bacio na njegov lijes grudu petropoljske zemlje kao znak zahvalnosti za njegova nesebična dobročinstva drniškome kraju i kao simbol njegove veze s rodnom grudom.

KONTRAREVOLUCIJA U MAĐARSKOJ

Godina 1956. os tat će mi u pamćenju kao jedna od najznačajnijih godina poslije rata.

Dana 23. listopada buknula je revolucija u Mađarskoj. Javili su to preko razglasa. Bili smo zatečeni, ali isto tako i osoblje Doma. Čudno, osjetio se neki blaži ton osoblja prema robijašima. Poslije su pričali da se to osjetilo i u istražnome zatvoru.

Istodobno su Englezi i Francuzi najavili rat Egiptu, jer je egipatski predsjednik Naser nacionalizirao Sueski kanal koji su pod svojom upravom držali Englezi.

SAD se nisu izravno miješale u sukobe u Mađarskoj, ali je zato Sovjetski Savez preuzeo inicijativu da skrši otpor u njoj. Ubrzo su na Budimpeštu poslali tenkove. Hruščov je u međuvremenu doputovao u Jugoslaviju da bi udobrovoljio Tita da pristane na to da je potrebno slomiti otpor u Mađarskoj radi »obrane socijalizma« ... Posljedice su bile grozne: narod je bježao preko granice u Jugoslaviju, zbačena je i pobijena vlada koja se neko vrijeme zaštitila u jugoslavenskoj ambasadi. Zapad nije ništa djelotvorno poduzeo, budući da

je bio upleten u rat koji je ubrzo neslavno završio u korist Egipta.

Mi smo sve ove događaje pratili neobično živo. Nada li smo se da će se mađarskom pobunom poboljšati stanje u Istočnoj Europi, ali je sovjetska reakcija bila nesmiljena. Hruščov je smatrao da bi Mađarska bila poziv na slobodu i ostalim zemljama »socijalističkog lagera« pa je u začetku ugušio »kontrarevoluciju«, kako su je oni nazivali. Tada su splasnule sve nade »buržoaske reakcije« (kako su je komunisti nazivali).

Tito se u početku nije slagao s takvim Hruščovljevim postupkom, ali je u Puli izjavio da će ovaj pokušaj da se spriječi rasipanje socijalističkog sustava, ako on uspije, povijest ocijeniti kao pozitivan. Cilj, dakle, posvećuje sredstvo.

Bilo je ustanaka i drugdje: u Poljskoj i u Istočnoj Njemačkoj, ali su završili kao i u Mađarskoj.

Svi smo mi od kraja rata živjeli u nekim iluzijama. Kad je Marshallovim planom došla pomoć Europi, te kad je osnovan NATO-savez ... ali i još prije, odmah nakon rata, smatrali smo da će doći do sudara između Amerike i Sovjetskog Saveza i da će u toj borbi pobijediti Amerika i da će se Europa osloboditi komunizma. Ništa se od toga nije dogodilo. Komunisti su dosljedno provodili svoj plan pa su pobjedom na Kubi došli čak pred Sjedinjene Američke Države.

ODJECI OSNIVANJA HRVATSKE VLADE U ARGENTINI

Prema postupku milicionara na radu, mogli smo naslućivati da se nešto zbiva u svijetu, u zemlji ili medu našom emigracijom.

Jednoga dana, dok smo nešto prevozili, stražari su nas počeli goniti. Što je tomu bio uzrok? Došli smo u odjel. Brzo smo doznali: hrvatska emigracija osnovala je vladu u Argentini. Tada su počeli mitinzi protiv ustaša u emigraciji, protiv Pavelića i njegovih pristaša. Uz službenike, kao govornici su se isticali i neki robijaši, koji su tim nastupima revidirali svoj stav i, naravno, dodvoravali se. Zahtijevali su da robijaši osude tu vladu. Nas svećenike, nisu time mučili. Znali su, naime, za naš stav da nismo pozvani da bilo koga osuđujemo.

To će se ponoviti kada službenici budu tražili od Sjedinjenih Država (već tada) izručenje Artukovićevo. Naš je stav bio ovakav: kao katolički svećenici ne možemo nikoga osuđivati.

No bilo je i onih koji nisu potpisali osudu protiv argentinske vlade. Ti su brzo bili izdvojeni. U početku su ispred nove kino-dvorane tucali ope-

ku. Ubrzo su to mjesto drugi robijaši prozvali »argentinski trg«. No uskoro su povučeni u prijevoznu ekipu gdje ih je, po dobro iskušanoj metodi, predvodio naručeni kriminalac koji je svojim tempom vožnje tjerao ljude do iznemoglosti. Nije bilo zastoja. Morali su, naime, slijediti jedan drugoga. Ta se grupa osipala. Neki su bili izdvojeni pa je medu njima došlo do tzv. revidiranja.

Tako je Teo Potočnik, inače nacionalno neporočan mladi Zagrepčanin, bio predan jednom Crnogorcu. Ovaj ga je preodgajao batinama. Na kraju će pred punom dvoranom taj Potočnik izjaviti: »Zar se ja mogu boriti protiv dvadeset milijuna Jugoslavena koji hoće i žele ovakvu Jugoslaviju?«

Spomenuo sam tzv. revidiranje.

Uprava Udbe, osobito Cimeša, njezin šef, koji je ujedno bio i zamjenik upravitelja, posebno su vodili brigu o tome da političke osuđenike preodgoje tako da dođu do svijesti kako su bili u zabludi i da shvate da je Komunistička partija jedina svojom borbom dovela do pravoga rješenja, društvenog i državnog. Svi su drugi pokreti i sve druge stranke u zabludi. Preodgajanje se provodilo moralnim nagovaranjem, ali i fizičkim mučenjem: udaranjem, samicama, zabranama, teškim poslovima, glađu. Svim silama i načinima nastojali su da čovjek pljune na ono zbog čega je trpio te da novu Jugoslaviju prizna kao najsavršenije rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja. Taj potpun preokret (obraćenje) ličnosti koja će, uz osudu dosadašnjega shvaćanja, ne samo priznati komunistički sustav kao najbolji nego se unaprijed za

njega zauzeti privatno i javno, to su zvali revizija, a postupak »revidiranje« i »revidirati stav«.

I mi svećenici osjetili smo na vlastitoj koži takav postupak uprave.

RAZDVAJANJE SVEĆENIKA

Najprije su uspjeli razdvojiti nas svećenike. Neke su smatrali mekšima, a druge pak nepopustljivima. Prve, za koje su smatrali da se s njima može raditi, smjestili su tada u drugi odjel u posebnu sobu s političkim osuđenicima koji su već »revidirani« ili su ih spremali na to. Te su svećenike preodgajali predavanjima, čitanjem tiska, razgovorima ... Oni su doista trpjeli presiju, a u ovakvim slučajevima obistinila se ona mudra izreka u logoru: »Nije teška robija, nego robijaši. .. « Robijaši su ih »preodgajali«. Ako su svećenici željeli prije vremena izići iz logora, morali su potvrditi da su preodgojeni, a to pak znači da su morali »revidirati svoj stav«, prije svega prihvatiti novu Jugoslaviju i njezin sistem vlasti.

Je li bilo svećenika koji su javno nastupali kao branitelji Jugoslavije? Dalmatinac sam, i mi se Dalmatinci moramo naći u svakom sistemu. Koliko se sjećam: javno je nastupio samo Đakoni, rodom iz Komiže na Visu, iz hvarske biskupije. Svi robijaši pozvani su u kino-dvoranu. Sam svećenikov nastup i njegova obrana nove Jugoslavije za nas su bili udarac. Bili smo postiđeni.

Među ljudima nije bilo povjerenja ... Neki su ipak prije izišli na slobodu. Bilo je i mišljenja: bolje da medu nama nisu oni intransigentni, jer bi nam mogli poremetiti plan. A ljudima je već bilo dosta robije.

Drugu grupu svećenika, nas sedamnaest, spojili su s kriminalcima različite vrste. U grupi su bila i dva Turčina: jedan kriminalac, drugi student iz Makedonije te jedan Karlovčanin, politički zatvorenik.

Nas su smjestili u Kulu. Bila je to kao skupna izolacija. Među kriminalcima bilo je i onih koji su nas simpatizirali.

Nedjeljom nismo imali večeru, a budući da smo mi svećenici redovito dobivali pakete ... pomislio sam: bilo bi nezgodno da, dok mi svećenici jedemo, oni koji ne primaju pakete, gledaju u nas gladni. Zato sam predložio našima: svake nedjelje morali bismo svi od naših paketa imati večeru. Svećenici su složno prihvatili tu ideju. Tako se počelo stjecati povjerenje jednih prema drugima. Nedjeljom navečer bili smo raspoloženi, osim toga, svaki svećenik davao je pojedinačno tim ljudima i kako je koji mogao, kad bi primio paket. Nije se škrtarilo. Kako su kartonske kutije bile ispod kreveta, tako su mogli iz njih uzimati. Moj susjed - kriminalac - musliman iz Makedonije lijepo je rezao slaninu iz moje kutije kao da je njegova. On se time hvalio, ali je zato prema meni uvijek bio korektan.

Stavivši nas medu kriminalce, Udba je smatrala (vajni Cimeša) da će nam oni »zasladiti život«. Međutim, to nisu dočekali. Uprava time nije bila

zadovoljna. Odjednom, ne znajući zašto, obaviješteni smo da neki idu na kazneni raport. Među njima bio sam i ja. Na redovito pitanje zašto si na raportu, odgovarao sam: pojma nemam zašto. Raport je tada vodio Cimeša, a optužnicu čitao Iso Dragosavac, tada referent za nas... Mene je, medu ostalim, okrivljivao da vrbujem za Katoličku akciju, i to baš Trkulju, čovjeka koji je 18 puta suđen zbog kriminala. Hvalio se kako mu je u popravnome domu (kao maloljetniku) glavni kateheta bio prof. dr. Stjepan Zimmermann. Kriminalac koji je, da ne zaboravi praksu krađe, namještao vlastitu kapu i vraćao se do mjesta gdje ju je ostavio da bi je ukrao. Komično, ali istinito. I njega da ja vrbujem za Katoličku akciju?!

Da ne bih unaprijed »podmićivao« takve tipove, odrezao mi je Cimeša dva mjeseca zabrane primanja paketa. Tako je napravio i Julijanu Ramljaku. Uzalud je bilo braniti se od takve optužbe. U njoj je vrijedilo pravilo: kakva optužnica takva će biti i kazna.

Što sada? Ostali smo bez paketa, bez hrane pa je nismo mogli dijeliti ni drugima. Nastalo je neraspoloženje. Jedan od zaguljenih kriminalaca Nikola ... napao je Karlovčana, dobro ga istukao i nikomu ništa. Nitko ga nije ispitivao, kao da je učinio dobro djelo.

Manojlović je bio kriminalac, koji je izjavljivao: iz obzira prema popovima nisam psovao. Kad bi mu to dosadilo, ušao bi u zahod i ondje iskalio srdžbu psovkom.

Ipak je stanje još bilo podnošljivo. Budući da je Nikola Saldo bio čovjek širok, podatan, češće je

davao hranu jednom Bosancu- muslimanu. On će mu se pak povjeriti kako krade od jednoga svećenika kojega nije smatrao toliko širokogrudnim.

Jednom je od stražara došla obavijest da se oni koji žele doći u vezu s našima iz drugog odjela najave Cimeši. Budući da se nitko nije javio došla je obavijest da se javimo stražaru želimo li u drugi odjel. Dvojica su se ipak javila i priključila se drugom odjelu.

Cimeša je smatrao da je to neuspjeh. Jednog dana, nakon posla, kod nas je obavljena premetačina. Oduzeli su nam sve za čitanje, i najmanji papir, naravno i brevijare, pa od toga vremena nismo više mogli moliti časoslov.

Razgovarali smo s onima koji su bili odijeljeni od nas. Saznali smo da je njima bilo još teže zbog duhovne presije negoli nama u Kuli. Doduše, neki su svećenici, uputivši molbu za pomilovanje, pušteni prije isteka kazne.

MEĐU KRIMINALCIMA

Sastav grupa često se mijenjao. Tako su i nas ponovno uključili u posebne grupe prema radnom mjestu.

Mene su premjestili među kriminalce-ubojice ... Tu su bili i neki Srbi-četnici. Sjećam se Uroša Katića (valjda vojvode) iz Benkovca. Uz njih se posebno držao Stavko Sirišćević, Splićanin. Bio je nekada ravnatelj na beogradskom radiju, a poslije profesor na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu. Pričali su da je šurovao s Englezima i Amerikancima i tako dospio u zatvor. Njegova je teza bila: Dalmacija je prirodno povezana s Bosnom, a ne s užom Hrvatskom ... Soba u kojoj smo mi boravili bila je najveća u cijelome drugom odjelu. Poslije će ona biti dvorana za gledanje televizije.

Od svećenika, osim mene, u njoj je bio Stipe Bojanić, Barba, kako su ga svi odmila zvali. Posebno smo bili povezani s Rafaelom Boršićcm, sucem koji je neko vrijeme bio u Sinju i sudio prvim zarobljenim partizanima. On je tako prehladio vratne žile da je poslije neprestano klimao glavom. Bilo ga je upravo žalosno gledati. Bio je to iskreno pobožan čovjek. Zajednička jutarnja šetnja za njega je bila vrijeme i prilika za molitvu.

Barba, Boršić i ja međusobno smo dijelili pakete. Kad bi došlo vrijeme gableca, uvijek smo to obavljali zajednički (bili smo doista kao braća). Za Boršića se nije imao tko brinuti. U to vrijeme najviše sam paketa dobivao upravo ja, pa su se kriminalci nekako rogušili, kao da me ona dvojica iskorištavaju. Ni najmanje, oni su bili obzirni, a meni je bilo ugodno što mogu s njima sve podijeliti. Sirišćević je bio u kolektivu sa Srbima. Srbi nikada nisu izazivali. Mi smo im znali i čestitati Božić: Hristos se rodi!

Osoblje je prema njima bilo obzirno, a oni su milicajce smatrali svojim ljudima.

Uroš Katić bio je ugledan i imućan čovjek. Za vrijeme rata imao je veze s Talijanima. Otvoren (ne baš čist na jeziku) no slabašan, i nije dočekao slobodu, ostavio je kosti na robiji.

U to je vrijeme kao poluslobodnjak hodao po odjelu kriminalac Mrkša. Čini se da je glumio bedaka, kao živčano neuračunljivog. Jednom on dođe k meni s prijedlogom: »Viskoviću, imam jedan molitvenik (lutajući, našao ga je u potkrovlju odjela). Dat ću ti ga, ali ti ćeš meni dati onaj plastični limun što ga imaš.« Tada su trgovine dobivale iz Italije plastične limune u kojima je bio sok od limuna, pa su naši nama to slali u paketima. Kad ste ispraznili sok, mogli ste sami uliti drugi sadržaj: vodu ili što drugo, i tako, stiskajući, špricati tekućinu. To se svidjelo našem Mrkši, i ja sam obećao da ću mu to dati. On mi je donio korpus (nutarnji dio) brevijara, tada, naravno, na latinskom.

Bio sam željan brevijara, jer su nam ih već odavno oduzeli, a do kraja robije nismo ih više nikad dobili. Okrenut prema prozoru, mogao sam moliti bar neke časove. Za ostale sam ure molio »Očenaše«, prema našem franjevačkom pravilu.

Jedan mi je naš mladi robijaš, koji je imao uskoro završiti robiju, ostavio i svoj mali drveni stolčić koji je imao i svoja vratašca sa strane. Mogao sam nešto u taj stolac staviti i zatvoriti otvor odozgo čavlom tako da se nije uopće zapažalo da sa strane postoji otvor.

RAPORTI I SAMICE

Upravo na Duhove izdana je naredba: svi sa svim svojim stvarima na krug! Opća je premetačina. Za vrijeme pregleda dođe k meni referent Stevo (Dalmatinac koji je bio nastanjen u Slavoniji) i pitao me: »Viskoviću, gdje ti je molitvenik?« Činilo mi se da bi za mene bila predaja svetog u profane ruke ako bih mu dao brevijar. Zato sam mu odgovorio: »Ako ga nađete, vi ćete ga uzeti.« Taj ga je odgovor izazvao. Ponovno mi postavi isto pitanje, a ja mu dadoh isti odgovor. Tada on pozove crnoga milicajca i reče mu: »Vodi ga odmah u samicu!« Premda je milicajac bio podređen, bio je pun samosvijesti, pa je sam sebi ostavio na volju kad će me odvesti.

Čini se da je o brevijaru prijavio sobni starješina koji je prije bio u hrvatskoj vojsci, ali je, dodvoravajući se, došao i do »sobnog starješinstva« i tako se uvrstio među »cinkere« (kako su ih zvali robijaši). Stražar me je u samicu odveo tek poslije podne, a tada sam se loše osjećao. Imao sam, naime, proljev. Nakon nekoliko dana pozove me taj referent iz samice na saslušanje. Traži od mene da kažem zašto nisam predao molitvenik. Odgovorio sam da je i prema povelji Ujedinjenih

naroda vjera slobodna i da se ne može zabraniti moliti.

»Tko vama zabranjuje moliti?«

»Kako mi ne branite, kad ste mi oduzeli knjigu (brevijar) iz koje ja kao svećenik molim? I još me k tome kažnjavate samicom. čak i bez raporta.«

»Pa vi ste mogli tražiti od uprave da vam dopusti da slobodno imate molitvenik kod sebe?«

»Evo, tražim to sada.«

»Sada ne vrijedi. Ići ćete na raport.«

Odležao sam četrnaest dana samice, a to znači uz krajnje bijednu hranu, zatvoren u ćeliji, bez ikakve veze bilo s kim.

Došao sam na raport. Upravitelja nije bilo. Raporte je vodio njegov zamjenik Živković, Dalmatinac iz Šibenika. Bio je to dosta sitan, mlad čovjek, ali nabrušen.

»Zašto nisi predao brevijar kad je to zahtijevao referent?«

Odgovorio sam mu slično kao i referentu.

»Što se tu licemjerno previjaš? Kakva je tvoja molitva, hoćeš se pokazati, a moja je majka pobožnija od tebe, ali se tako ne vlada.«

»Ja ne ulazim u pobožnost vaše majke, ali ja naglašavam svoje pravo vjerskoga izražavanja molitvom«, odgovorio sam.

Potvrdio je kaznu od četrnaest dana samice uz napomenu da sam ga zadržavao svojim postupkom u njegovu službenom poslu. Poslije mi reče kanonik dr. Krešo Zorić da je taj Živković u Šibeniku bio u organizaciji križara i da mu je on bio duhovnik. Za vrijeme rata disao je nacionalnim

duhom, a onda, onda se preorijentirao i postao revni službenik režima.

Zatvor se službeno zvao Kazneno-popravni dom Stara Gradiška. Za političke kriminalce, a takvima su nas smatrali i s nama postupali kao s onima koje treba preodgojiti u duhu komunističkog sistema da ne budemo »štetočinje u novom društvu«, bili su određeni posebni referenti. Svaki odjel imao je svojeg referenta.

Opet se moje ime našla na papiru za kazneni raport. Zbog čega sada? Eto, to je bila trajna muka na robiji. Nikad nisi bio siguran kad će te pozvati na kazneni raport. Morao si stalno strahovati.

Raport je držao upravitelj Đuro Vasić. Znali su moju upornost. Bez straha sam izjavljivao da sam suđen i osuđen za nešto s čim nisam imao nikakve veze.

Upravitelj me pitao što sam govorio, što brbljao. U meni je sve vrelo, pa mu uputih pitanje: »Kome, kada i što?« Vjerojatno se nije nadao takvom mojem energičnom pitanju pa poče legitimirati sebe: »I ja sam Hrvat, što se ti imaš prsiti?« Nisam ulazio u raspravu s njim, ali kad mi je odmjerio kaznu od četrnaest dana samice, dva mjeseca bez paketa, pisma i posjeta, opet sam reagirao, ali sada odlučnije:» Vi mene ne kažnjavate zbog toga što sam govorio, nego zato što ne želim imati bilo kakve veze s Rittigom i svećeničkim udruženjem.« Kad je to Vasić čuo, dreknuo je kao razjarena zvijer: »Marš van, vucibatino!« Iso, koji je kao referent bio nazočan cijelome razgovoru, ot-

vori preda mnom vrata i baci me van kao paket bez vrijednosti.

Napominjem da je već početkom mojega robijanja bilo nekih pokušaja da preko Rittiga svećenici dođu do slobode. Pisali su i posebno pismo, želeći se njegovom intervencijom osloboditi stanja u koje su bačeni. Ja sam već tada odbio potpisati to pismo. Pridružili su mi se o. Vjenceslav Basta i Josip Crnković mlađi. Nisam želio nikakvu milost niti sam se želio kompromitirati. Ostao sam čvrst u svojem stavu: nevin sam osuđen. Meni nije potrebna ljudska milost, nego sam želio da na vidjelo izađu istina i pravda. Nisam suđivao postupak ostale braće, ali nisu ni oni mene osuđivali, premda sam za neke bio tvrd i nepopustljiv.

Dr. Svetozar Rittig nikada mi nije imponirao. Je li bio prilivoda? Strossmayerov tajnik, hrvatski nacionalist, potom Jugoslaven unitarist, prijatelj masona, župnik župe sv. Marka na Gornjem gradu (u Zagrebu), nudio se u službu ustašama kad su preuzeli vlast u NDH, ali su ga oni odbili. Pošao je zatim u Selce (u Hrvatskom primorju) na »odmor« i pridružio se partizanima. Došao je s njima u Zagreb i primio u crkvi sv. Marka njihovu prvu vladu. Bio je predstojnik za vjerske poslove u toj vladi... Nije bio obljubljen u Zagrebu. Sada je vodio »narodnu« politiku.

Svakako je komunistička vlast i medu svećenicima tražila one koji će je podržavati. Trebalo je da se narodni svećenici, kako su zvali te kolaboracioniste, aktivno angažiraju u politici, surađuju s narodnom vlašću. Ostale svećenike nazivali su

protunarodni, izdajice, ustaše, profašisti. .. Nakon rata ti »narodni svećenici« organizirali su se u »svećenička udruženje«. Članovi toga udruženja uživali su povlastice, vlast ih je puštala na miru. Oni pak, koji su odbijali ući u udruženje, trpjeli su velike presije, udarili su ih takvim porezima da ih nije bilo moguće plaćati. Plijenili su sve, čak i što nije pripadalo svećeniku, npr. crkvene harmonije ...

Uzoriti kardinal Stepinac bio je oštro protiv udruženja, a tako i drugi biskupi. Đakovački biskup Stjepan Bauerlein, kad bi obavio krizmu u župi, uopće nije htio navratiti u kuću »župnika-udruženjaša«. Osobito je u tome bio radikalan šibenski biskup dr. Ćiro Banić. Kad su mu vlasti predbacivale njegovu krutost i pitale ga bi li on suspendirao sve svećenike kad bi ušli u udruženje, on je odlučno odgovorio: »Sve!« »A kako da biskupija ostane bez službenika?« pitali su ga dalje. »Radije i to nego da se učlane u udruženje ... «

Mi smo znali za situaciju u Crkvi i u državi. Svećenici su stalno pristizali u zatvor. Samo kroz Staru Gradišku od početka »narodne vlasti« do mojega izlaska iz zatvora prošlo je više od 250 svećenika. Željeli smo ipak ostati vjerni Crkvi i direktivama biskupa, pa smo bili čvrsti, ali ne i svi tako nepopustljivi. Čulo se i govorilo kako je, navodno, biskup Lach rekao: »Pa vi u logoru snalazite se kako znate.« Za neke, kolebljivije, bio je to znak da nešto pokušaju sami poduzeti da se oslobode. Ponuda uprave kao da je bila prikladan način za to.

U tom snalaženju bilo je i poniženja. Mene je jednom u upravnu zgradu pozvao Cimeša. Iz njegove je sobe izišao Đuka Golubić (on je taktizirao). Cimeša ga je gotovo izbacio, a sa mnom je poslije razgovarao kao sa slobodnim građaninom. Službenici su se koristili raznim postupcima, već prema prilikama i prema tome kakav će učinak postići.

Najteže je bilo onima koji su bili moralno ili politički uprljani. Vlast je to znala i od njih je najlakše dobivala koncesije. Oni koji su tražili način da se bilo kako oslobode robije, svaki postupak ili riječ uprave koji su im išli u prilog dobro su došli kao podrška za izlazak.

Meni, i drugoj braći svećenicima, nije bilo ni na kraj pameti da se povezujemo s tim »udruženjašima«.

Dok sam bio u samici, taj dio logora, koji su robijaši u svom žargonu nazivali »ambasada« i »Havaji«, posjetio je Cimeša. Došao je i k meni u samicu. Pravio se kao da on ništa ne zna (ili je on namjestio ovu namještaljku raporta ili mu je o tome pričao Iso Dragosavac) i pitao me koliko još imam robije. Odgovorio sam. Valjda je tada još bilo oko sedam godina. Vrtio je glavom: »Puno je!«, reče, kao da me sažalijeva. Dalje me pitao jesam li slao kakvu molbu. Na takva i slična pitanja uvijek sam odgovarao isto: nisam i neću!

»Zašto to?«, istraživao je dalje.

»Jer se ne osjećam krivim ... «, odgovorih.

»No, a sadašnji vaš stav, kakav je?«

Bio mu je dobro poznat moj nepromjenljivi stav. Pokušavao je nekako mirnim načinom djelo-

vati na mene. Nije išlo. Tada će konačno izići iz ćelije sa snažnom indignacijom prema meni uz riječi: »Bezobraznik jedan.« Još je neko vrijeme ćelija ostala otvorena, a ja sam ostao tako miran u duhu kao malokad u životu. Nisam se dao navesti na »lijepak«.

Svršilo je četrnaest dana samice. U njoj sam imao zgodnu priliku za duhovne vježbe. I tako bih vrijeme provedeno u samici redovito i iskoristio. Još nisam ni došao u odjel, a dočeka me milicajac Stevo Lalić: » Viskoviću, opet si na raportu!« Nije to bilo lako čuti, ali hvala Bogu! Zbog čega sam sada? Opet pred upravitelja Vasića. Vasić me upita:

»Zašto ti drugima daješ cigarete, a ti ne pušiš?« Odgovorio sam da ih dajem svećeniku Bojaniću.

»Nije to. Ti, služeći se cigaretama, vodiš propagandu.« Slijedila je kazna: zabrana primanja i kupovanja cigareta, i to trajna. Odgovorih mu da još imam nekoliko cigareta. »Daj ih u kantinu.«

Takvom smo kaznom, bar otkako se pamtilo u tom logoru, bili kažnjeni samo fra Julijan Ramljak i ja.

Dok smo u zajedničkoj sobi bili samo mi svećenici, nekako smo skraćivati vrijeme i predavanjem. Tako sam i ja odlučio održati predavanje o djelovanju katoličkih intelektualaca u našem narodu (uglavnom između dvaju ratova).

Za vrijeme premetačine naišli su i na taj sastavak i zaplijenili ga. Kad me je jednom Cimeša pozvao k sebi, predbacio mi kako sam kao uzor mogao staviti Felixa Niedieskoga (nekada je bio predsjednik Velikog križarskog bratstva, a poslije

predsjednik ustaške mladeži) koji je osuđen kao ratni zločinac. Donio mi je čak i uvezanu knjigu u kojoj je bio i moj sastavak (pretipkan). Moram priznati to mi je bilo pomalo i ugodno, jer će se nešto i sačuvati od onoga što smo mi u logoru radili.

No naša predavanja nisu imala nikakve sličnosti s tečajevima koje su za vrijeme stare Jugoslavije održavali komunisti zatvoreni u Lepoglavi i u Mitrovici, u kojima su se formirali i spremali za borbu. Mi svećenici nismo se spremali za političku borbu, jer to i nije bio naš cilj. Ali nije bilo ni previše interesa da tražimo neke nove putove, u izmijenjenim prilikama, u našemu pastoralnom radu. Jedino nas je, već prije, zainteresirala knjiga Antona Trstenjaka »Pastoralna psihologija«, i to zbog toga što je to bio nov predmet u teologiji, a i zato što je obrađivao probleme koje mi nismo u teologiji obrađivali. Na hrvatski su je prevodili Zdravko Mašina i Štef Cek, ali nije nikada tiskana (nedavno je objavljen njezin prijevod).

Razmatranja nam je održavao dr. Franjo Sakač, duhovnik bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu, koji će poslije postati zagrebačkim pomoćnim biskupom.

Spomenuo sam Stipu Bojanića. Valjda je nekom zgodom rekao neku oštriju riječ. Netko ga je »cinkao«, došao je na raport, a zatim u izolaciju u kojoj je proveo gotovo dvije godine, tako da se više nije sastao s nama. Iz izolacije je pušten na slobodu nakon što je izdržao punu kaznu - petnaest godina robije. Inače je bio obljubljen, starac vedre naravi, nesavitljiv. Živio je poslije u Splitu u

svećeničkom domu i znali smo se sastajati kao stari prijatelji.

Život je prolazio sumorno. Odlazili su dotadašnji i dolazili novi stanovnici zatvora. Stražar Ante Kujundžić, koji me je dobro poznavao i kojemu je dosadila promatranje istih lica, jednom će mi reći: » Viskoviću, sunce žarko, kad ćeš već jednom van!«

PONUDA DOPUSTA

Bio sam toga dana dežurni čistač u sobi (pucer). Ostao sam u odjelu da bih mogao urediti sobu. Uto je došao referent Đuro Jakšić pregledati sobu. Zaustavio se kod mene, a bio je tu i jedan Srbin robijaš. (Svakako u dobroj vezi s Jakšićem) ...

Počeo je razgovor. Bio sam slobodan u razgovoru. Izlagao sam da mi koji smo u zatvoru nismo nikakva politička opasnost za sistem. Pustili su van i ratne zločince, npr. u Njemačkoj. Uostalom, pušten je i Stepinac, a eto, nas sitne ribice drže pod ključem ...

Jakšić se nekako složio sa mnom pa će mi na kraju: »Mogli ste vani biti sveučilišni profesor, a ne čamiti ovdje«. Dugo smo razgovarali, valjda oko tri sata.

Jednoga dana, dok sam radio u košaračiji (nešto prije Dana Republike), pozove me stražar s rada na Jakšićev zahtjev. Jakšić je bio u sobi do radionice. Obavijestio me je da su u upravi imali sastanak. Zaključena je da se neki robijaši za Dan Republike puste na odmor (dopust) kući. On je smatrao da sam disciplinirani robijaš pa da bi dobro bilo da i mene puste pet (ili sedam dana). On

se nada da ću se vratiti i da neću stvarati nikakav problem.

Bio sam zatečen jer o tome što on veli nisam niti sanjao ...

Kad sam se vratio s posla u odjel, ispripovjedio sam stvar Karlu Kroli i Nikoli Soldi. Oni, ozbiljni ljudi, nisu mi rekli ni riječi, ali mi je njihova suzdržanost bila velika opomena.

Probudivši se u noći, mučila me misao o mojem odlasku kući i sinu mi misao: za hvalit ću Jakšiću na povjerenju. Pritom ću navesti ove razloge: do sada sam cijelo vrijeme bio smatran nepopustljivim, a sad odjednom vlasti u mene imaju povjerenje?! A tek kad dođem k braći, s nepovjerenjem će se pitati: odakle sad ovaj? Nisu tu čisti posli. Bio im je poznat moj stav. Zar se nešto dobiva bez ustupaka?! Moram, doduše, priznati da Jakšić od mene nije tražio nikakve ustupke. Bio je prema meni vrlo korektan, a je li imao kakvih primisli, to nisam mogao tada prozreti.

Osim toga, stvarno sam bio bijedan, izgubio sam zube, boležljiv. Kad me majka vidi takva, više će se ražalostiti nada mnom nego da se nisam pojavio. Uz to, bio je to i kratak rok - pet dana. Poslije je produžen na sedam dana. Dok pođem preko Zagreba u Dalmaciju i vratim se, još k tome u zimsko vrijeme, skoro bi mi dani dopusta istekli.

Ujutro napisah pismo Jakšiću u kojem ga obavijestih da zbog navedenih razloga (izuzeo sam pravi i najvažniji razlog: što bi braća rekla o meni) ne mogu prihvatiti ponuđeni dopust kući. Dakle, zahvalih mu na povjerenju, stavih pismo u omotnicu i poslah ga po stražaru.

Oni koji su imali ići na dopust, već su se skupljali u izlaznoj karanteni. Kad je Jakšić pročitao moje pismo, došao je u odjel te mi predbacio zašto ga odmah nisam obavijestio o tome. Bio bi predložio isusovca Zvonka Gutala ... U sobi se opet našao onaj Srbin, pa će on prokomentirati razloge mojeg odustajanja: »Nije on htio da prihvati dopust, jer se boji što bi mu njegovi popovi tamo kazali.«

U međuvremenu zvali su me iz kruga da se spremim za izlaznu karantenu. Ja nisam izlazio iz odjela (sobe). Kako su neki zatvorenici saznali da sam otklonio ići na godišnji, čule su se i njihove izjave: »Ima neki ludi pop kojemu je predloženo da ide na odmor kući, a on je to odbio.«

Kad me je poslije susreo Bruno Gulin, poznati robijaš i spretan modelar, kojemu to nije bio prvi boravak u Staroj Gradiški, reći će mi: » Viskoviću, i dosad sam vas cijenio, a sada kada ste odbili odmor, porasli ste u mojim očima osamdeset posto.«

Eto, ljudi su na moj slučaj reagirali različito. Kad je za moj postupak saznao stražar Jovo Golić, bio je razjaren. Izjavit će: »Ja bih njega odmah u samicu.« Srećom, nije imao vlast to i učiniti, a da je imao, ne bi se ni časa skanjivao. Takve tipove milicajaca (stražara, čuvara zakona) dobro smo zapamtili.

Poslije sam čuo da je moja majka, saznavši da sam odbio ponudu za dopust, rekla: »Neka njega gdje jest. Bolje je da je tamo, nego da je u udruženju.«

Nakon mojeg otklanjanja ponude Jakšić me više nije pozivao ... A i oni iz uprave pustiše me na miru.

Oko tri godine prije svršetka robije imao sam teške napadaje bubrežnih kamenaca. Mučila me žestoko bol, osobito noću. Svaki sam čas ustajao. Javio sam se na liječnički pregled. Liječnik nije mogao ustanoviti što je. Dao mije poštedu, ali jaki napadaji nisu prolazili. Dok sam se tako mučio, reći će za mene jedan robijaš: »Eto, jadni Visković, uskoro bi imao završiti robiju, a ostavit će kosti u Staroj Gradiški.« Nakon nekoliko dana bol se smirila. Određeno sam vrijeme dobivao dijetnu hranu. I dalje sam radio u košaračiji, a posljednju godinu u stolariji na ručnom oštrenju (»šlajferaju«), u drugoj smjeni.

Budući da je razmak između objeda i večere koju smo primali na radu bio mali, bajao sam se da ne bih mogao probaviti objed, pa večeru mnogo puta nisam niti uzimao. Tek kad bih se vratio s posla oko 11 sati navečer, uzeo bih nešto za jelo, ako sam imao što, iz poslanih paketa.

IVO MAŠINA I NIKOLA SOLDO

Student, Ivo Mašina, bio je s nama u Staroj Gradiški. Poslije je pokušao bijeg preko granice, ali je uhićen. Doveden je u Staru Gradišku i bačen samicu. Govorilo se da baca krv. Jednoga smo dana saznali da je preminuo. Čulo se da su ga tukli i mučili ... Svakako, za mene je njegova smrt jedna od najpotresnijih vijesti koje sam saznao na robiji. Bio je to divan mladić, dobro odgojen, ljubio je svoj narod. Žrtva! Imao je mlađega brata koji je prije toga bio sa mnom u sobi. Davor je isto tako bio dobar i plemenit mladić iz Preka na Ugljanu. Inače, u to su se vrijeme kao pozitivni mladići posebno isticali studenti iz Zadra. Skupo su platili svoj idealizam i odanost hrvatskim idealima.

Poslije 15 godina robijanja, a na molbu svoje majke, pušten je na slobodu Nikola Saldo. Pušten je dvije godine prije mene. Kao mladi svećenik, u Petrinji je za vrijeme NDH uređivao neki provincijski list. To je bilo dovoljno da bude osuđen na dvadeset godina robije.

U svim prilikama i cijelo vrijeme bio je vrlo korektan. Cijenili su ga svi robijaši. Ni uprava ni službenici nisu mu imali što prigovoriti. Kao radnik bio je izvanredno solidan; košare i krevete

koje je izradivao u košaračiji bili su za ogled. Pa ipak, cijelo je vrijeme bio na crnom popisu uprave. Zašto? Nigdje se nije bučno isticao svojim stavovima, nije bio ni kažnjavan, ali kad se radilo o njegovu stavu glede svećeničkog udruženja, ili o suradnji s vlašću, kod njega nije bilo kompromisa. U svemu zreo čovjek. U skupnim izolacijama, naravno, našao se i on. Živio sam s njim trinaest godina u zajedničkom životu, nikada među nama nije bilo nikakvih razmirica. Poslije je postao kanonik zagrebačkog kaptola. Svi su ga poštovali zbog njegova stava. Podrijetlom je bio Hercegovac, nakon mature u Mostaru, pošao je na zagrebačku teologiju.

Bio je nesebičan čovjek. Kad su poodrasla djeca Augustina Franića, inženjera iz Dubrovnika (imao je sedmero djece), Franić ih je doveo Soldi. Soldo je ustupio svoju vlastitu sobu njegovu sinu, a poslije i kćeri, pa opet u novoj kuriji drugima. Isto tako ustupio je dvorište karitasovim štićenicima, a poslije i uredništvu lista »Mi«. Kod njega se nije mogla opaziti sebičnost bilo u kojem pogledu.

Šteta je što u ovim mojim sjećanjima nisam opisao i druge pozitivne ličnosti i zgode s robije. Ali, ja sam se, na žalost, bavio manje-više svojim slučajem. Ipak nisam mogao prijeći preko takvog značaja kakav je Nikola Soldo.

MOLITVENI ŽIVOT

Kakav je bio naš molitveni život kao svećenika? Mnogi su se zainteresirali za to.

Ponekad su nam dopuštali da se služimo brevijarima, pa su ih zatim oduzimali. Posljednjih sedam godina mojega robijanja nisu nam više vraćali brevijar.

No mi smo ipak molili i bez knjiga. Sjećam se da sam se (dok smo bili na pustari) znao povući u jednu praznu šupu do nastambe, pa dok se nastamba ne bi zatvorila, tu bih obavljao razmatranje, ispit savjesti i druge molitve.

I za najtežih poslova znao bih moliti. Bilo je to potrebno da bih mogao izdržati sve muke.

Dr. Viktor Frankl napisao je knjigu »Zašto se niste ubili?« (objavljena je i na hrvatskom jeziku u Zagrebu u nekoliko izdanja). U njoj on iznosi teoriju svoje, treće bečke psihološke škole, tzv. logoterapije, u kojoj tvrdi da će i najteža životna iskušenja (u konclogorima, u kojima je i sam bio) mnogo lakše prebroditi upravo onaj tko pred očima ima osmišljenje svoje patnje negoli onaj koji se bezvoljno predao, smatrajući da nema za što živjeti.

Mi smo smatrali da naš život ima dubok smisao i da imamo za što živjeti: da budemo svjedoci vjere u Boga i nositelji nade u bolju budućnost. Zato nas patnje nisu moralno uništile. A da bismo imali snage ne klonuti, krijepili smo se vezom s Bogom po molitvi.

Prije nego sam ja došao u Kazneno-popravni dom u Staroj su Gradiški srušili župnu crkvu koja je bila u krugu doma. Cijelo vrijeme boravka na robiji ni ja ni bilo koji svećenik robijaš nije mogao niti vidjeti crkvu, osim izdaleka, a kamoli u njoj služiti svetu misu. Htjeli su nas potpuno otrgnuti od bilo kakve religiozne prakse. Pa ipak, jesu li u tome uspjeli?

Za vrijeme istražnog zatvora i karantene u Staroj Gradiški, oko pola godine, nisam se uspio pričestiti. No poslije toga svećenici su se snalazili. Budući da smo u paketima dobivali poseban kruh i grožđice (suhe bobe grožđa), neki su se dosjetili i stavili ih u vodu, a kad su provrile, dala se s vremenom od njih napraviti vino. Prirodan kruh i to vino bili su valjana tvar za misu. Sačuvan je i jedan latinski misal poput molitvenika i njime smo se mogli služiti. Obična čašica služila je kao kalež, a kao plitica (patena) čist komadić platna.

Kada u sobi nije bilo civila, robijaša koji bi nas mogli nadgledati, povukao bi se jedan od svećenika na posebno mjesto kao da čita ili nešto obavlja, dok bi drugi brižno pazili da se ne pojavi netko iz uprave, i tada bi odslužio misu. Hostije (posvećene), npr. u papirićima, braći koja su bila u drugim sobama dijelili bismo kad bi izišli na hodnik ili se našli u krugu.

Budući da je tada bio na snazi euharistijski post, da bih se mogao pričestiti, znalo se dogoditi da ne bih okusio nikakve hrane do 3-4 sata poslije podne, ako je bio radni dan, a bila je crkvena svetkovina.

Ako nisu bile izvanredne prilike, znali smo mise prirediti redovito nedjeljom i svetkovinama. Trebalo je katkad velike umješnosti da ne upadnemo u stupicu. Božja nas je ruka čuvala da vlast ne otkrije ove »pothvate« i da ne poduzme represalije prema nama.

Bilo je važno primati Kruh Života da bismo mogli izdržati u tim jadima i ostati vjerni Bogu.

Ja sam svaki dan »služio svetu misu« tako što sam molio misne molitve koliko sam ih znao napamet te se i duhovno pričestio da tako budem sudionik milosti kojih bi bio da stvarno služim misu. To sam obavljao kad bih radio npr. poljoprivredni posao, gulio šibe, pleo košare i sl.

Sjećam se da su brigu o vinu vodili o. Marijan Herman, dvaput suđen - drugi put na smrt, pa pomilovan na dvadeset godina, i o. Benko Tulić, na slobodi provincial franjevačke provincije sa sjedištem u Zadru, te o. Mladen Majnarić, kojemu su postavili stupicu kao vojniku da bi ga mogli osuditi.

Naš život na robiji i naše snalaženje da izdržimo, bili su slični položaju njemačkih svećenika u konclogoru za vrijeme vlasti nacizma, o kojem sam kasnije čitao.

Naravno ni krunice nismo mogli imati. Služili smo se špagom da bismo je mogli lakše moliti.

Da bismo sve to mogli izdržati bila nam je, dakle, potrebna snaga odozgo.

AMNESTIJA

Približio se i kraj mojega robijanja. Početkom godine 1962. proglašena je opća amnestija - najveća u novoj Jugoslaviji. Prema njoj, trebalo je da na slobodu budu pušteni svi politički osuđenici koji se nisu okaljali krvlju, tj. oni koji nisu sudjelovali u ubojstvima. Ta amnestija obuhvatila je i nas svećenike.

Trebalo je ispitati svaki pojedini slučaj da bi se na nj mogla primijeniti ta amnestija. Zato su dolazili i posebni referenti iz ministarstva te pozivali političke zatvorenike da s njima porazgovore o njihovu slučaju.

Tako je referent pozvao i mene. On je vidio da bih i ja po zakonu morao van. Reče mi da nisam imao sreću, jer, eto, i onako u travnju istječe vrijeme moje kazne, pa mi prema tome amnestija malo koristi.

Pitao me je kamo ću sada.

NA SLOBODI

Došao je i posljednji dan mojega boravka u Staroj Gradiški. Kao i svi ostali koji su imali izići na slobodu, najprije smo bili povučeni u izlaznu karantenu. Navečer, kad smo bili pušteni, oprostili smo se od milicajaca koji nam nisu zaželjeli ni sretan put. Kad sam izišao kroz zatvorska vrata, razmišljao sam o tome kako se osjećam. Odmah mi pade na pamet: izlazim iz uskoga zatvora u širi. Nikakve radosti nisam osjetio. Bio sam svjestan: moja zemlja i moj narod su u okovima.

Iz Bosanske Gradiške prebačen sam automobilom do Okućana i tek 4. travnja bio sam na slobodi u Zagrebu.

Kad sam na vratima samostanske crkve pozdravio gvardijana o. Roka Tomića s »Laudetur Jesus Christus«, nije me prepoznao.

O. Ante Antić primio me izvanredno toplo.

Dok sam u crkvi želio zahvaliti pred velikim oltarom i likom Gospe Lurdske, netko je došao u sakristiju upozoriti da neki čudan čovjek obilazi oltare.

Eto, sada sam i za vjernike bio sumnjivac ... Za vlast ću ostati uvijek sumnjiv.

Poslije petnaestogodišnjeg robijanja pratila me je, naime, karakteristika: *nepopravljiv!*

Na sreću, nisam ovisio o režimu što se tiče zaposlenja, jer do njega inače ne bih mogao doći a da ne »revidiram stav«, a to znači prihvatiti službu režima Komunističke partije.

Nedavno je jednome svećeniku omogućeno pregledati Hrvatski arhiv. On je pronašao i moj dosje i obavijest o otpustu, i to mi predao. Navodim nekoliko citata iz tih »dokumenata«!

Kazneno-popravni dom
10.3.1962. Stara Gradiška
Predmet: Visković Josip
osuđenik

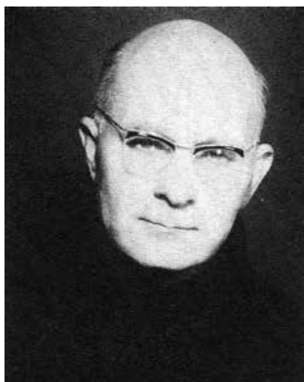
Obavijest o otpustu

Sekretarijat za unutrašnje poslove NOK-a Zagreb
Podaci o vladanju za vrijeme izdžavanja kazne:
Tokom cijeloga izdžavanja kazne bio je lošeg vladanja. Zbog disciplinskih prijestupa bio je nekoliko puta kažnjen. Sve do dvije godine unazad neprijateljski se ispoljavao, ogovarajući naše državno i društveno uređenje, zbog toga je također nekoliko puta bio kažnjavan ...
Sugestije Uprave ovog Doma: Sve do prije dvije godine otvoreno je i neprijateljski istupao. U zadnje vrijeme se povukao i to samo zbog toga što se bojao kažnjavanja. Radi se o okorjelom neprijatelju današnjice na kojega kazna uopće nije djelovala. Treba ga strogo kontrolirati, jer sigurno je, da će i dalje, kad izađe na slobodu, neprijateljski djelovati.

Načelnik odjela
Drago Piščević

SADRŽAJ

Sjećanja s roblje

Autor ovoga spisa Josip Visković, rođen je u Tučepima (u Makarskom primorju) 21. III. 1915. godine.

Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju i filozofski licej u Sinju. Stupio je u franjevački red 1932. u Makarskoj.

Teološki studij je pohađao na Visokoj bogoslovnoj školi u Makarskoj, a diplomirao je na Bogoslovskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Zaređen za svećenika 4. III. 1939. u Splitu. - Sutradan je imao Mladu misu u svom rodnom mjestu.

Prvu je službu vršio kao pomoćnik ravnatelja tiskare »Kačić« u Šibeniku. Od 1940. je u Zagrebu u dušobrižničkoj službi kao voditelj društva Katoličke akcije, kapelan i kateheta.

19.IV. 1947. s drugim franjevcima iz samostana u Vrbanićevoj ulici 35 zatvoren je od komunističkih vlasti i osuđen na 15 godina prisilnog rada s lišenjem slobode (na robiju). Izdržao je kaznu, ipak zahvaćem općom amnestijom, koja je vrijedila za cijelu Jugoslaviju, bio je pušten na slobodu petnaest dana prije isteka roka kazne.

Iza robije radio je u dušobrižništvu: u Metkoviću, Visovcu (kao misionar i voditelj duhovnih vježbi), Siveriću, Runoviću, Splitu, Šibeniku, Promajni.

U Zagrebu je od 1982. suradnik Centra za duhovnu pomoć. Viskovičeva Sjećanja s robije su zapamćenja onoga što se zbivalo u teškim godinama zatvora, ali samo neki isječci toga života robije.

Bez namjere da budi osjećaj odmazde bilo protiv koga, on želi ovim sjećanjima upozoriti da ne dozvolimo da se ponovno probude zli duhovi koji bi željeli uvući cijeli hrvatski narod u stanje iz kojega ga je Providnost oslobodila dajući mu slobodu u suverenoj državi. I previše smo za tu slobodu platili, da bismo je prokockali.

POZDRAVNI GOVOR POVODOM 100. GODIŠNJICE ROĐENJA FRA JOZE VISKOVIĆA

Poštovani fra Jozo, fra Miljenko, fra Nedjiljko,
cijenjeni gosti, draga djeco i mladi!

Na samom početku htjela bih se zahvaliti našoj Marini na ukazanom povjerenju jer je velika čast govoriti večeras pred vama, dragi Tučepljani, o fra Jozi Viskoviću, čovjeku koji je rođen prije 100 godina i jedan dan u našem mjestu podno Biokova.

U ovo sveto korizmeno vrijeme, u godini posvećenog života prisjećamo se ovog izuzetnog redovnika. Stariji Tučepljani znaju nešto o njegovom životu pa će ovo biti podsjetnik na njega. Međutim, puno je važnije da nova generacija nauči nešto o njemu. U tome će vam, sigurna sam, pomoći večerašnja predstava koja će uprizorit najvažnije i najteže trenutke iz fra Jozina života. Ne radi se tu samo o procesu mržnje protiv njega, nego je to križni put svih onih brojnih svećenika od kojih je samo kroz Staru Gradišku prošlo i procesuirano oko 250. Mnogi od njih

nisu dočekali slobodu već su svoj život ostavili u logorima i zakopani su negdje gdje im se ne zna ni mjesto. Danas, su više nego ikad u Hrvatskoj, znakovite riječi kardinala Vinka Puljića kada kaže: „... a to što čuvamo pamćenje ne znači da želimo živjeti mržnju, nego na istini graditi proces pomirenja i praštanja." Zato, krenimo od početka.

Fra Josip Visković se rodio u Tučepima, od oca Marka i majke Lucije, rođene Šimić koja je podigla tri sina: Radu, Franu i Josipa. Povjesničar Frane Glavina zapisuje kako se dobro sjeća gimnazijskih dana i energične babe Lucije, koja je školovana u Zagrebu za babicu i koja je izgledala „... kao odvaljena biokovska klisura. S crnom maramom na glavi podsjećala me na Meštrovićeve karijatide. U rukama bi obično nosila dva paketića. Jedan bi slala sinu Frani u Lepoglavu, a drugi sinu Jozi u Staru Gradišku."

Fra Joze je u rodnom mjestu završio osnovnu školu. Za sebe je rekao: „Ja sam već kao dijete pripadao hrvatskoj orijentaciji, više po rodu Šimića, s majčine strane. Učitelj, orjunaš, nije me trpio. Sukobi između njega i župnika bili su takvi da je uspio službeno izbaciti vjeronauk iz škole. Tako sam godinu dana prije gimnazije 1928./29. ostao bez vjeronauka."

Gimnaziju i filozofski licej završio je u Sinju. U franjevački red stupa 1932. godine u Makarskoj gdje pohađa teološki studij na Visokoj bogoslovnoj školi i gdje je bio 1938./39. predsjednik studentskog zbora Milovan. Diplomirao je na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zaređen je za svećenika 4. ožujka 1939. g. u Splitu jer je on franjevac provincije Presvetog Otkupitelja. Već sutradan je imao Mladu misu u rodnim Tučepima. Ne treba spominjati koliko je veselja izazvao taj događaj. Tih teških, predratnih i ratnih godina, punih političkih previranja, bilo je potrebno i neophodno da se takvo nešto lijepo dogodi. U čuvenoj „Tučepskoj spomenici" fra Milan Šetka zapisuje da je već u 17. stoljeću bilo svećenika iz

Tučepi i da su Tučepljani dali brojne i znamenite svećenike iz svoje sredine.

Nakon ređenja, njegova prva služba je bila pomoćnik ravnatelja tiskare „Kačić“ u Šibeniku, a od 1940. je u Zagrebu u dušobrižničkoj službi kao voditelj društva Katoličke akcije, kapelan i kateheta.

Uspostavu NDH fra Joze je komentirao ovako: “Generacija kojoj sam pripadao držala je tu Državu ostvarenjem snova hrvatskih naraštaja. Druga je stvar zastranjivanje ustaštva kao političke organizacije, kojoj nikada nisam pripadao...Težnje onih koji su nastojali obnoviti Jugoslaviju i uništiti hrvatsku nacionalnu državu smatrali smo izdajstvom.“ Njegovo mišljenje o tadašnjem hrvatskom poglavaru je bilo slijedeće: „U četiri godine izišlo je u Hrvatskoj više knjiga nego u dvadeset godina stare Jugoslavije. Jedva je došao na vlast, a već je podigao stotinu kuća u željezničkoj koloniji u Dubravi za radnike.“

Tu je fra Joze bio potpuno jasan. Zbog svega toga i još mnogo drugoga počele su, uspostavom nove komunističke vlasti, nevolje za sve one koji misle drugačije, a osobito za katoličke redovnike. Koliko se u to vrijeme mrzila vjera i sve hrvatsko pokazao je i proces u kojem nije bio pošteđen ni naš, uskoro, sveti kardinal Alojzije Stepinac, mnoge blajburške žrtve, žrtve Golog otoka i druge nevine žrtve.

Fra Jozino mučeništvo započelo je u rano jutro 20. travnja 1947. godine kada vojska i Udba upadaju u franjevački samostan Majke Božje Lurdske u Vrbanićevoj ulici 35 u Zagrebu i hapse te optužuju uz njega još pet braće franjevaca, a to su: provincijal dr. fra Petar Gabrić, aktivni gvardijan fra Leonard Bajić, aktivni župnik fra Mato Vodanović, kapelan fra Seafin Rajić i nekadašnji župnik fra Albert Bukić. Uz njih je bilo optuženo i troje civila: Ivan Matošić, Ivica Salomon i Jolanda Bauer. U tom montiranom procesu, pod nazivom *Gaon,* optužba je tvrdi-

la da je tadašnji emigrant fra Joze Mikulić dolazio iz inozemstva (Austrije) u samostan i donio im eksplozivnu napravu za diverziju u zagrebačkoj tvornici *Gaon*. Kao što je fra Joze tvrdio, a pismeno je potvrdio puno godina kasnije na samrti, udbaški specijalist za vjerska pitanja Nedo Milunović, fra Jozu Mikulića nije mogao vidjeti jer je napustio Zagreb u svibnju 1945. I to dokazuje da je diverzija bila policijska konstrukcija.

Sud se posebno okomio na fra Jozu da je pokrštavao pravoslavce. Međutim, oni to nisu mogli dokazati jer nisu mogli navesti ni jedno ime, mjesto, svjedoka, datum koji bi ga mogli dovesti u svezu s optužbama.

Takve i slične lažne optužbe nizale su se jedna za drugom. Tolike, da je o. Leonard Bajić tijekom logorovanja za optužbe povikao:“ Calumnia, Calumnia, Calumnia – Kleveta, kleveta i kleveta.“

Fra Joze se pokazao kao smirena osoba koja zna izaći na kraj sa lažima. Epilog svega jest to da je fra Joze bio osuđen na 15 godina robije s prisilnim radom. Četvorica optuženih su osuđena na smrt strijeljanjem, dok je gvardijan Bajić umro nakon godine dana zatočeništva. Koliko je fra Joze bio nepokolebljiv, koliko se nije dao, govori i obavijest o otpustu u kojoj načelnik odjela Piščević zapisuje : „Radi se o okorjelom neprijatelju današnjice na kojega kazna uopće nije djelovala.“

Dok je bio na saslušanjima, zbog nesuradnje sa istražiteljima kao i u logoru, često je bio kažnjavan samicom i teškim radom. Koliko je on bio svoj i Božji, govori nam primjer kad ga je istražitelj natjerao da stoji na nogama, okrenut prema zidu i da se ne smije micati. Uz njega su bili stražari koji su pratili da se naredba izvrši. Tako je u svojoj knjižici „Sjećanja s robije“ zapisao: “Bilo je to uoči Tijelova, navečer. Tu sam kaznu prihvatio smireno. I mislio sam: izdržat ću četrdeset osam sati. Čuo sam zvona koja su zvonila na katedrali i okrenut k zidu molio se.“

Znao se je fra Joze i drugi svećenici - zatočenici snaći i u najtežim uvjetima logora. Tako su od kruha imali Tijelo Kristovo, a od malo *suvica* su pravili misno vino. Nekako su, u tajnosti, održavali svete mise, bez evanđelistara i misala iako je već 1948. godine donesena Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima čija je potpisnica bila i tadašnja Jugoslavija.

Hrabro je fra Joze izdržao kaznu i pušten na slobodu 15 dana prije isteka roka kazne jer je proglašena opća amnestija.

Nakon robije, radio je kao dušobrižnik u Metkoviću, Visovcu, Siveriću, Runovićima, Splitu, Šibeniku, Promajni.

Od 1982. godine do kraja svog ovozemnog života bio je ispovjednik u Zagrebu.

5. ožujka 1989. godine, proslavio je, među braćom u Zagrebu, svoju zlatnu misu. Na svetoj sličici, koja je uspomena na njegovo ređenje, navodi stihove iz Psalma: „Što da uzvratim Gospodinu / za sve što mi je učinio?“ (Ps 116,12) i „O milosrđu Gospodnjem / pjevat ću navijeke.“(Ps 89,2).

Upoznala sam ga kao mlada tučepska nevjesta i sjećam se njegovih ljetnih praznika kad je ratnih 90-tih dolazio u Tučepi. Rado je posjećivao našu obitelj i rodbinu i bio ugodan sugovornik.

Posljednje dane života proveo je u Stubičkim Toplicama gdje je i preminuo 24. siječnja 1997., a pokopan na Mirogoju u Zagrebu. Na njegovom sprovodu govorili su mnogi učeni govornici u kojem se, među ostalim, jedan sjeća kako je došao u posjet fra Jozi i kako ga je, dok je bio kod njegove bolesničke postelje upitao: „Kako si fra Joze?“ On mu, s osmijehom na licu, umjesto riječima pokaže uzdignute ruke prema nebesima kao da kaže: “Idem svome Gospodinu!“

Njegova skromna knjižica „Sjećanja s robije“ koja je tiskana 1994. godine je mali doprinos tako važnom

djeliću hrvatske povijesti. Da se ne zaboravi! Nastala je zahvaljujući blagopokojnom zagrebačkom nadbiskupu Franji Kuhariću koji je doslovno naredio da je napiše.

Dobrog kardinala bih citirala za kraj, uvodnim riječima iz knjižice: „Takvo je svjedočanstvo potrebno u službi povijesne istine...Svjedočanstvo je u službi obrane nevinih, a isključuje svaku mržnju. Dostojanstvo žrtve protivno je svakoj mržnji i osveti. Kad ljudi dobre volje to čuju ili čitaju, još će snažnije željeti da se ostvari bolji svijet u kojem će ljudi živjeti u miru, slobodi i sigurnosti, u kojem će poštivanjem Božjih zapovijedi biti poštivana ljudska prava na dostojan život!“

Hvala vam na pažnji!

Napisala: Brigita Mravičić

Predstava „Pravednik u okovima“

Povodom 100. godišnjice rođenja fra Josipa Viskovića, 22. ožujka 2015. g. u dvorani crkve sv. Nikole Tavelića u Tučepima izvedena je predstava „Pravednik u okovima“. Autorica predstave, vjeroučiteljica Marina Šimić, pripremila je tekst u tri prizora u kojima su glumili: Martina Sablić Brbić, Marta Bušelić, Ružica Čović, Marijana Đukanović, Kristina Kondža, Marijana Mravičić, Franko Raffanelli, Niko Ševelj, Čedomil Šimić i Mate Šimić. Predstavu je pjesmom obogatila Romana Lalić Pejković.

1. SCENA: SUĐENJE

Tekst prvog prizora djelomično se temelji na tekstu Ante Čavke „Operacija Gaon“. Radnja se odvija u zgradi policije u Petrinjskoj ulici u Zagrebu. Imena istražitelja, tužitelja i policajaca nisu stvarna.
Na sceni su istražiteljice Đorđević i Petrović te policajac. Čekaju javnog tužitelja.

Petrović: Konačno malo pauze od ove istrage! Koliko nas još posla čeka!

Đorđević: Čudno mi je da je javni tužioc zatražio pauzu. Druže, jesi li vidio ove kako se drže?

Petrović: Glume Stepinca, ali neće im to pomoći! Svi su oni sudjelovali u neprijateljskom radu protiv FNR Jugoslavije, širili propagandu i stvorili špijunsku terorističku organizaciju u samostanu.

Đorđević: Kakvo je to bilo uhićenje! Tri sata ujutro! Koliko ih još imamo ispitati?

Petrović: Evo, tu sve piše. Čitava banda iz samostana u Vrbanićevoj na okupu! Ispitali smo Matošić Ivana, Salomon Ivicu, Grabić fra Petra, Rajić fra Serafina, Bajić fra Leonarda, Vodanović fra Jerku, Bukić fra Petra. Još imamo Bauer Jolandu i Visković fra Josipa.

Milicajac: Došao je i njima kraj. Sve ih redom treba likvidirati! Širili su neprijateljsku propagandu.

Petrović: Ma, bravo mladiću! A, odakle si? Govor ti nije odavde.

Milicajac: Ja sam iz šibenske Dubrave.

Petrović: A kako to da si u miliciji?

Milicajac: Želja mi je čuvati poredak kojega je dala naša oslobodilačka borba, a i doprinijeti da oni koji su radili protiv Jugoslavije plate za to!

Petrović: Tako mlad, a pun borbenoga duha. Takvi nama trebaju! Ako tako nastaviš, daleko ćeš dogurati.

Milicajac: Volio bih jednog dana bit major.
(Dolazi javni tužitelj.)

Tužioc: Možemo nastaviti s istragom! Druže, uvedi slijedeće optužene!

Milicajac: Odmah druže tužioče!
(Odlazi i dovodi fra Josipa i Jolandu Bauer.)
Prolazite! Hajde, što se vučete! Da vam je jezik radio kao sada noge, ne biste bili ovdje! Brže!
(U sudnicu ulaze fra Josipova majka Luce i njena prijateljica Mare.)

Mare: Evo, ovde je sudnica. Oćes li moć ovo podnit?

Luce: Mogu ja podnit, lako je za mene. Stra me za moga Jozu.

Mare: Jak je on! Izdržat će! Faljen Isus i Marija!

Milicajac: Smrt fašizmu! Sloboda narodu! Čekajte malo! Tko ste vi i što radite ovde?

Luce: Ja san majka fra Josipa Viskovića i došla sam na suđenje.

Milicajac: Da vidim sudske propusnice? Odgojila si dobro sina! Nema što!

Luce: Da je tebe odgojila tvoja mater, ko što sam ja svojega, ne bi se imala zašto stidit.

Milicajac: Ma, je li? Kako se usuđuješ?! Sada mi je jasno na

koga je taj tvoj sin.

Tužioc: To će sud utvrditi. A vi, ako ne budete poštivali ovaj sud, možete izaći.

Luce: Bit ću ja ovde.
(Mare i Luce sjednu na predviđeno mjesto.)

Đorđević: Izvolite, druže tužioče!

Tužioc: Neka prva pristupi optužena Jolanda Bauer! Istražiteljice Đorđević, možete je ispitati.
(Pristupa Jolanda.)

Đorđević: Optužena Jolanda Bauer, rođena 27. travnja 1911. u Siveriću, kotar Drniš od oca pok. Ivana i majke Olge, Hrvatica, državljanka FNRJ. Optuženice Bauer, kada ste i kako prvi put upoznali optužene svećenike u Vrbanićevoj ulici?

Jolanda: Odmah po dolasku iz Drvara u Zagreb. Pomagala sam kititi oltare i crkve, a i pjevala sam u crkvenom zboru. Od samostana sam dobivala novčanu pomoć.

Đorđević: Zašto ste prihvatili taj protudržavni rad?

Jolanda: Nisam mogla drugačije. Bila sam ovisna o samostanu. Da nisam prihvatila suradnju, ostala bih bez pomoći, a to bi meni i bolesnoj majci donijelo poteškoće.

Đorđević: Dakle, iz materijalne ovisnosti prihvatili ste suradnju s antidržavnim elementima. Koga od optuženih svećenika posebno poznajete?

Jolanda: Posebno poznajem fra Alberta Bukića i fra Petra Grabića. Ostale sam upoznala dolaskom u samostan.

Đorđević: Kako ste upoznali Vodanovića, Rajića i Viskovića?

Jolanda: Dolazila sam slušati njihove propovijedi.

Đorđević: Što su popi od vas tražili?

Jolanda: Da se priključim pjevačkom društvu i da u društvo pozovem i sve druge koje mogu pridobiti. Tražili su od mene da utječem na djecu kako bi išli na vjeronauk.

Đorđević: O čemu ste razgovarali sa popima?

Jolanda: Rekli su da je Katolička Crkva ugrožena i da za vjeru treba više činiti nego pasivno čekati i da se trebam angažirati. Tražili su od mene rad u promidžbi. Morala sam širiti letke.

Đorđević: Letke? Što je pisalo na tim letcima?

Jolanda: Kako će doći do promjene vlasti, a čitače su pozivali da sami porade na rušenju.

Tužioc: Istražiteljice Petrović, možete nastaviti s ispitivanjem optužene!

Petrović: U tvornici *Gaon* izvršena je diverzija i poginuli su radnici. Jeste li o tome razgovarali sa svećenicima?

Jolanda: O tome smo razgovarali na sastanku. Fra Rajić je vodio glavnu riječ.

Petrović: Jeste li svećeniku Karloviću pomogli pobjeći preko granice?

Jolanda: Jesam.

Tužioc: Sjednite. Sudski postupci protiv optuženih u slučaju *Gaon* se spajaju. Neka pristupi optuženi Visković Josip! Dakle... šestooptuženi Visković Josip, rođen 21. ožujka 1915. u Tučepima, kotar Makarska, od oca pok. Marka i majke Lucije rođene Šimić, Hrvat, državljanin FNRJ, neoženjen bez djece, redovnik, s prebivalištem u Zagrebu. U istražnom zatvoru od 19. 04. 1947. godine. Idemo redom... Optuženi Viskoviću, optužnica vas tereti da ste prekrštavali Srbe. Što imate reći u svoju obranu?

Fra Josip: Nisam ih mogao pokrštavati kada su oni pravoslavni vjernici i već su kršteni. Katolička Crkva priznaje pravoslavno krštenje i nikada nije pokrštavala pravoslavce.

Tužioc: Vi ste sudjelovali u prekrštavanju?

Fra Josip: Rekao sam da nema prekrštavanja!

Tužioc: Jeste li krštavali Židove? Kako to tumačite? Je li to zločin?

Fra Josip: Krstio sam šest Židova koji su me molili. Dugo sam ih pripremao za to jer su tražili pristup Katoličkoj crkvi. Neke sam odbio jer sam shvatio da nemaju vjerski nego neki drugi motiv.

Tužioc: Tužiteljstvo misli drugačije. Iz svega proizlazi kako ste prisilno prekrštavali Srbe i krštavali Židove!

Fra Josip: Molim vas dovedite svjedoke koje sam tako kao što vi kažete prekrštavao ili krstio?

Tužioc: Snizite taj ton! Pazite s kim razgovarate! Što mislite o

bivšoj Jugoslaviji?

Fra Josip: Mislim da je bila tamnica naroda, posebno hrvatskoga naroda.

Tužioc: Jeste li se radovali njezinoj okupaciji i rušenju?

Fra Josip: Svim srcem i dušom.

Tužioc: Što vam je ona toliko skrivila?

Fra Josip: Bila je tamnica, država tamnica! Radovao sam se uspostavi hrvatske države.

Tužioc: Išli ste na poklon ustaškom poglavniku Anti Paveliću?

Fra Josip: Nisam išao Paveliću kao ustaškom poglavniku, nego kao poglavaru hrvatske države jer sam svom dušom bio za Hrvatsku.

Tužioc: Ma zamisli, i srcem i dušom! Kakav ludi ponos! Nastavite! *(Daje znak istražiteljici.)*

Petrović: U vašem samostanu pronađeni su letci protunarodnog sadržaja. Jeste li znali za te letke?

Fra Josip: Nisam.

Petrović: Jeste li čitali zabranjene časopise s protudržavnom propagandom?

Fra Josip: Čitao sam list *Danica*!

Petrović: Jeste li ikada ikakvim svojim činom vršili propagandu protiv narodne vlasti i države?

Fra Josip: Nisam.

Petrović: A vaše propovijedi? Često su bile protunarodna propaganda?

Fra Josip: Ja samo naviještam vjeru.

Petrović: Je li se u vašem samostanu razgovaralo o politici?

Fra Josip: Ne znam ni za kakve političke razgovore.

Petrović: Jeste li držali u samostanu sastanke zabranjenih udruga?

Fra Josip: Nisam.

Petrović: Poznati ste po vođenju društava srednjoškolki koje nije bilo prijavljeno. Nije li Stepinac raspustio sva društva? Znači, radili ste protiv i državnih i crkvenih službi!

Fra Josip: To nije bilo društvo. Nema ni ime, ni pravila, ni

upravu. Držao sam im vjeronauk.

Petrović: Ako je tako, zašto ste s tim prestali? Zašto ste raspustili te sastanke kad vam je otac Albert Bukić naredio?

Fra Josip: Bio sam mu kapelan. On je smatrao da sastanci nemaju svrhe i zato sam mu udovoljio. Učinio sam to iz poštovanja i poslušnosti.

Petrović: Iz poštovanja i poslušnosti?! Zašto ne priznate da ste sastanke držali protuzakonito!

Fra Josip: Ja vam više na to ne odgovaram!

Tužioc: Ti meni više ne odgovaraš, je li? Za ovakvu drskost stajat ćeš 48 sati na nogama! Nastavite!
(Nakon kratkog predaha, istražiteljica Đorđević preuzima ispitivanje.)

Đorđević: Znači, nas ne prihvaćate? Nije li svaka vlast od Boga?

Fra Josip: Zamislite da vam dođe neka banda u selo i osvoji ga – biste li se njima pokoravali kao vlasti od Boga?

Đorđević: Je li vi to nas zovete bandom? Sudjelovali ste u diverziji u tvornici *Gaon*?

Fra Josip: Tvornica *Gaon*? Prvi put čujem za tu tvornicu.

Đorđević: Držali ste posebne sastanke, dolazio vam je fra Jozo Mikulić? Slali ste informacije za inozemni tisak, kao propagandu protiv Jugoslavije! Imali ste sastanak s fra Jozom. On vam je donio pakleni stroj da ga postavite ispod naše tvornice. Vi ste taj stroj razdijelili civilima!

Fra Josip: Kakav pakleni stroj? Zar se stroj može razdijeliti?

Tužioc: Je li vi to nama postavljate pitanja? Nama vaše priznanje nije važno. Mi smo naišli na čir na narodnom tijelu i mi ćemo ga izvaditi! Nastavite.

Petrović: Odakle vam iskaznica da se za vrijeme rata možete kretati Zagrebom? To imaju rijetki.

Fra Josip: Ja sam dušebrižnik.

Petrović: Svi ste imali veze s inozemstvom! Vodanović je od Mikulića dobio pakleni stroj, jedan je dio dao Matošiću, a drugi dio preko Rajića Salomonu. Matošić je stavio pakleni stroj u šupu tvornice *Gaon* koji je eksloplodirao i pri tom

su dva radnika poginula. Trebalo je da Salomon drugi dio paklenog stroja stavi pod tvornicu *Rade Končar*, ali zbog izvjesnih razloga to nije mogao učiniti i zato tamo nije bilo eksplozije.

Fra Josip: Nemam ništa s tim.

Petrović: U vašem samostanu osnovana je terorističko špijunska organizacija. I vi ste član te organizacije?

Fra Josip: Ne znam za ikakvu takvu organizaciju.To je obična kleveta i laž!

Petrović: Poznajete li optužene Matošića i Salomona?

Fra Josip: Ne poznajem.

Petrović: Ni fra Jozu Mikulića ne poznajete? Jeste li se s njim sastali?

Fra Josip: Fra Jozu nisam vidio od svibnja 1945. kada je napustio Zagreb, a kamoli da sam se sastao s njim. Sve je ovo đavolska kleveta! Đavolska!

Tužioc: Dosta! Dosta! Zabranjujem vam da govorite bilo što osim da odgovarate na pitanja! Znali ste za eksploziv?

Fra Josip: Ne znam ni o kakvom eksplozivu, ni sada ni ranije.

Tužioc: Dakle Viskoviću, vi i dalje poričete svoje sudjelovanje u bilo čemu za što vas ovaj narodni sud optužuje? Osjećate li se krivi po bilo kojoj točki optužnice?

Fra Josip: Ne osjećam se krivim. Sve navedeno u optužnici je laž! Sve je obična kleveta!

Tužioc: Dosta! Rekli ste svoje! Optuženi, ustanite! Svi ustanite! Slijedi čitanje preostalih optužnica!

Okrivljenoj Jolandi Bauer po članku 4. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države – izričemo kaznu od 8 godina lišenja slobode s prisilnim radom, te na dvije godine gubitka političkih i građanskih prava na penziju i socijalno osiguranje.

Josip Predrag Visković – osuđeni ste na 12 godina prisilnog rada, lišeni ste slobode jer ste sudjelovali u diverziji tvornice *Gaon*, tri godine zbog prisilnog prekrštavanja Srba i 2 godine jer ste znali za Budimirov i Topićev bijeg preko granice. Ukupno 15 godina gubitka slobode s prisilnim radom. Očitujte se o žalbi ili o pomilovanju!

Fra Josip: Ništa ne molim!

Tužioc: Ništa ne moliš, je li? Za takav stav na suđenju dobit ćeš 15 dana samice! Vodite ga!

Luce: Petnaest godina, ali ništa nije kriv... Dajte da bar progovorin s njin.

Mare: Smiri se Luce, pravda je spora, ali će doć jednog dana.

Tužioc: Došla je pravda! Presuda je u ime naroda – ni jedna žalba se ne priznaje. A sad izlazite odavde. Nemate što sa sinom razgovarat. On je optužen! Napustite sudnicu!

Luce: E, moj sine, ti si svoje reka na sudu a sada dušu u sebe.

Fra Josip: Ne boj se, majko, za mene. Uzdaj se u Boga! Ti si me tako učila! *(Policajac odvodi optužene.)*

Milicajac: Gdje ti je taj tvoj Bog? Neka ti sada dođe pa te izbavi! A šta te koštalo da sve priznaš? Bio bi slobodan čovjek! Ovako te čeka Stara Gradiška! Živ od tamo nećeš izaći.

Fra Josip: Mlad si. Još se možeš vratiti na pravi put.

Milicajac: E vidim, krasan ti je taj put! Vodi pravo do Stare Gradiške. Bojim se da je samo u jednom smjeru!

Tužioc: Što? I ovdje misliš napadati naš režim? Vodi ga! Kakav slučaj! Još jedna uspješna pobjeda naše Partije! Zaslužili ste odmor! Možete ići! Smrt fašizmu! Sloboda narodu! *(Svi odlaze sa scene.)*

2. SCENA: U DOMU MAJKE LUCE U TUČEPIMA

Na sceni je majka Luce koja sprema paket za svoga sina.

Luce: Šta bi mogla još stavit? Evo komad sira... *(Kuca Mare.)*

Mare: Ja san. Malo san te došla obać. Kako si mi danas?

Luce: Držin se.

Mare: A, šta ćeš! Ka da je jučer bilo suđenje, a prošlo je deset godina.

Luce: Još pet. Šta sve ne radi u Staron Gradiški! O Bože moj...

Mare: I to će proć. Evo ti malo domaćih suvica. Donila san ti, kako si mi rekla. A šta će ti suvice?

Luce: E, moj Joze, za vrime istražnog zatvora i karantene u Staroj Gradiški po godine se nije uspija pričestit. Stavu suvice u vodu, a kad provire da se od njih napravit vino. Tako imaju i kruv i vino pa svetu misu mogu slavit u ćeliji. A imaju i jedan latinski misal.

Mare: E, važno je primat Kruv života da bi mogli izdržat i ostat virni Bogu.

Luce: Evo, stavit ću i konop u paket. Jer krunicu ne smu imat, pa in je po špagu lakše molit. *(Kuca Ruže.)*

Mare: Ko ti to dolazi? Čekaš li nekoga?

Luce: Nisan. A da ti pravo kažen, jedan mi je sin odleža dvi godine u Lepoglavi, drugi mi je u Staroj Gradiški. Ne bi se sada čudila da mene odvedu.

Mare: Možda koja žena triba rodit pa te zovu da je obabiš. Iđen ja otvorit. *(Ode otvorit vrata. Ulazi Ruže.)*

Ruže: Dobar dan!

Mare: Ali nema više faljen Isus i Marija. Ali te nisu tako mater i ćaća učili?

Ruže: Pusti njih. Oni su malo zaostali. Da se nji pita, ja se ne bi makla dalje od ove selendre, a ja želin vidit malo svita. Ovde je sve pokora.

Luce: Nema života bez pokore.

Ruže: Je, teta Luce, tako ste odgojili vašega fra Jozu. Zato i je tamo di je. Iskreno, ja ne mogu to razumit. On je moga bit sveučilišni profesor, a ne čamit u zatvoru. A predloženo mu je da ode na odmor, a on je to odbija! Skupo je platija taj svoj idealizam. Bija je neoprezan u govoru i izjavama.

Mare: Predložili su mu odmor? Ko ti je to reka?

Ruže: Pa govori se po selu.

Luce: Nije njemu nikakvi odmor dat bez razloga. Neka njega di je. Boje da je tamo nego u kakvom udruženju.

Ruže: Govoru da je više puta završija u samici samo jer je tvrdoglav. Puno ih je priznalo pa su ih pustili.

Mare: Tebi je to tvrdoglavost? Nije se da preodgojit! Znaš li ti šta je jubav prema domovini?

Ruže: Misliš jubav prema Vatikanu? Kažu da je ta soba u Gradiški puna fratara i da je zovu Vatikan.

Mare: Svašta ti znadeš...

Ruže: Vidite di ga je taj ideal doveja! Komad kruva u 15 dana, ide proklijali kumpir, a vodili su ih da iskopavaju grobove pobijenih za vrime rata. Umisto da se guši u smradu njihovih mrtvih tjelesa, moga je uživat na slobodi. A šta ga je koštalo zapljeskat Maršalu Titu na filmu. Kažu da se on nije ni pomaknija, kad se na velikon platnu pojavija Tito. Nego, ja san se zapričala pa san zaboravila zašto san došla... Mater vas moja pozdravlja i želi vam zafalit što ste je porodili.

Luce: E, Bogu fala! Neka je mali živ i zdrav.

Mare: A kako će se zvat mali?

Ruže: Josip.

Mare: Josip! Baš lipo ime! A niko se u tvojon obitelji nije zva Josip. Ali neka nosi ime našega nebeskoga zaštitnika i zaručnika Blažene Divice Marije! Baš lipo! A ko mu je da ime?

Ruže: Ja san mu dala ime.

Mare: Lipo, svaka čast! Neka ga čuva sveti Josip!

Ruže: Ali, ja nisan mislila na svetoga Josipa.

Marte: Nisi? Nego na koga si mislila? Čekaj, oni tvoj pradide, da se on nije zva Josip... nije nego Jure, a njegov ćaća Vice!

Ruže: Ne triba vam se mislit, rekla san da se niko iz familije nije zva Josip. A nisan ni mislila na svetog Josipa.

Mare: Nego, na koga si mislila?

Ruže: Na našega Maršala. Na Josipa Broza!

Luce: Na Maršala? Odakle ti to sada? Ko je tebi ispra mozak?

Ruže: Baš suprotno, teta Luce. Tek san sada počela razmišljat svojon glavon. Mislim da je Komunistička partija jedina svojom borbon dovela do pravog rješenja i društvenog i državnog. Sve su druge stranke u zabludi. Kad bi vas dvi to mogle shvatit? Partija će nam donit prosperitet. Vjera je opijum za narod!

Mare: Šta bi to mi tribale svatit? Oćeš da pljunemo na ono zbog čega trpimo.

Ruže: Ne tribate pljunit, nego progledat. To mi zovemo revizija, potpun preokret, obraćenje ličnosti!

Mare: Ajde dite moje, stavi križ na se!

Ruže: Ništa od križa, teta Mare.

Luce: Križ je na tebi. Ne možeš ga izbrisat, a i krizmala si se. A ja san ti kuma bila.

Ruže: Ima i Partija svoje sakramente? Kad se upišeš u Partiju to je ko krštenje – postaješ član jedne velike zajednice, pioniri i zakletva su pričest, a omladinci su ko krizma. U Partiji na sve mislu.

Luce: S čin ćeš prid Boga doć?

Ruže: Koji Bog, teta Luce? Pa da ga ima, ne bi vaš Joze bija u zatvoru. Ne bi vaš Bog pustija da njegov čovik pati.

Mare: One koji voli, te Bog i kuša.

Ruže: Ubit će vas ta vaša teorija! Nego, ja san van teta Luce nešto donila. *(Daje joj molitvenik u vrećici.)*

Luce: Ma, nisi tribala ništa...

Ruže: Ma, nije nikakav dar... nego...

Luce: Molitvenik! Pa ovaki sličan san ja tebi dala za krizmu!

Ruže: Ovaj... to je taj! Malo mi je neugodno, ali volila bi jednon imat važno misto u Partiji pa ne bi tila da mi ga kogo nađe.

Luce: Pa, šta će bit kad ti vidu molitvenik?

Ruže: I molitvenik spada u neprijateljsku propagandu. A, bilo bi van boje da maknete i te svete slike po kući. Obisite nešto drugo na zid!

Mare: A, šta bi ti da mi obisimo?

Ruže: Morete obisit na zid nešto što trpi svako vrime! Sidro na primjer!

Mare: Sidro?

Ruže: E, sidro uvik može. Vama sidro može izgledat ko križ, a nama ko čekić ili srp.

Mare: Od kad to vama – nama?

Ruže: Od kad san progledala! A i oko vrata ne morate nosit križ – morete na primjer stavit ditilinu s četri lista za sriću! Iđen ja sada. A vi malo razmislite šta san van govorila.
(Hoda i nešto traži.)

Mare: Ali ti je štogo ispalo? Šta tražiš?

Ruže: Čini mi se da san imala... ma ništa... ništa, moran ić! Organiziran radnu akciju.

Luce: A šta radite?

Ruže: Pripremamo teren odma ispod crkve svetoga Ante.

Luce: A, unde je baš lipo. Sigurno ćete kip svetoga Ante stavit?

Ruže: Ma kakvi... Tu će bit kip palomu borcu! Okolo ćemo cviće posadit. A morete se i vas dvi pridružit, šta kažete?

Luce: Danas je sveta nedija. Idemo na misu. Ajde, ajde, zbogon! Bog ti da zdravje!

Ruže: Doviđenja! *(Ode.)*

Luce: O, Bože moj! A iz koje je kuće! Svi su non bili fratri s ćaćine strane.

Mare: A, moja Luce, nije dovoljno reć: imamo Abrahama za oca, Bog iz kamena može podić dicu Abrahamovu. *(Lista molitvenik.)* Da je molitvenik neprijateljska propaganda! Bože, šta sve živ čovik neće ćut. *(Ispadne jedan papir.)* Kakva je ovo karta u molitveniku? Nu, pogledaj. Šta ovo piše? Sitna su slova. Metit ću ja očale. Neka pitanja! Postoji li u kući neprijateljska propaganda? Sumnjive osobe koje ulaze u kuću? Pošta? Fotografije i simboli u kući? Okle je ova karta? Ma, nu šta ovo sitno piše: Kuća fra Josipa Viskovića. Ovu je kartu ona tražila!!!

Luce: Zato je ona u zadnjih misec dana dolazila svaki dan, ko da mene vidi. Vidi ti, ona je dolazila po zadatku.

Mare: A šta ćeš moja Luce, neki čudni vitar puše. Triba ostat normalan u ovin ludin vrimenima i viru sačuvat.

Luce: Nisu Mare kriva vrimena, nego čovik. Čovik je kriv, zapamti! Počet će brzo misa. Amo, da ne okasnimo! Samo da ugasin šteriku.

Mare: Ugasi, moja Luce, šteriku. Ko svitlo u sebi nosi, ništa mu mrak ne more.

Luce: Amo, pomalo! Ubrat ću koji cvit pa ću ga stavit prid svetoga Antu. E, moj sveti Ante, neka nam tvoj plamen drži živon viru naših pradidova. Ne daj da se iščupa!

3. SCENA U LOGORU U STAROJ GRADIŠKI.

(Fra Josip se nalazi u samici. Pokraj njega je policajac.)

Fra Josip: Za mene su ovi trenutci samice prava duhovna obnova. Isuse, moj patniče... Osjećam na svom ispaćenom tijelu Tvoju ruku... Tvoj sam... Ti me vodi… Daj mi snagu… I molitvenik su mi uzeli. *(Uzima konop.)* Na konop ću molit... E, moja dobra mater. Na sve je mislila. (*Moli.)* Oče naš, ... *(Dolazi policajac.)*

Milicajac: Opet si u samici?! A, šta ti je trebao taj molitvenik? Da ga nisi imao, sada ne bi bio u samici.

Fra Josip: To je moje štivo.

Milicajac: Bolje ti je da čitaš od Vase Pelagića „Mudrovanje zdravog razuma“. To je prava knjiga, a ne ti tvoji molitvenici. Da si Vasu čitao, ne bi završio u samici.

Fra Josip: Što je ovako tiho danas?

Milicajac: A, imaš sreću da ti danas nije premetačina. Danas je poseban dan. Došao je ministar Aleksandar Ranković. Naše službe ga prate u lovu. Šteta što za tebe neće danas bit jelenjeg mesa.
(*Fra Josip nastavi moliti. Stražar se na kratko udalji pa se vrati.)*

Milicajac: A, slušaj pope...

Fra Josip: Ali vama nije zabranjeno razgovarat s nama razbojnicima?

Milicajac: Da ti pravo kažem, istražujem taj ljudski razum, a na takav još nisam naiša. Nema ga ni u knjigama. Kažu da si prošli put bio u samici – to je bilo zbog nekoga sastava. Kažu da su ti našli neki papir pun protudržavne propagande.

Fra Josip: Samo samo govorio o djelovanju katoličkih intelektualaca između dva rata.

Milicajac: Ali, ti si s tim svojim govorom pripremao druge za političku borbu?

Fra Josip: Kakvu političku borbu?

Milicajac: A, slušaj ti pope! Jesi li slao kakvu molbu da te

pomiluju?

Fra Josip: Nisam i neću.

Milicajac: Nisi? Zašto nisi?

Fra Josip: Jer se ne osjećam krivim.

Milicajac: Ne osjećaš se krivim? Vidi, gdje su te osjećaji doveli! Koliko si ti već ovdje?

Fra Josip: Ovo mi je petnaesta godina.

Milicajac: Molim?! Kako si ovo izdržao? Prema knjizi koju sam čitao, to nije odluka zdravog razuma!

Fra Josip: Lako je izdržat kad svojoj patnji daš smisao! Snagu mi daje Bog u molitvi.

Milicajac: Bog?! Čudno je to. Ne razumijem. Ali, možda samo nisi imao sreće!

Fra Josip: Ja sam imao sreće. Puno moje braće je ubijeno, ni groba im se ne zna. Posebno su mi na duši moji tučepski bogoslovi i fratri. Majke im nemaju gdje svijeću zapaliti ni cvijeće ostavit. Za njih ću ovu krunicu izmolit...

Milicajac: Krunicu? Ja ovdje vidim samo konop. Vidim da su tebi ove godine zatvora pomutile pamet! A kome ne bi! Samo ti drži svoju krunicu – kralju ove samice. *(Fra Josip nastavi moliti. Nakon nekog vremena , vraća se policajac.)* Diži se, Viskoviću! Brže!

Fra Josip: Što se dogodilo?

Milicajac: Dolazi major! Izgleda da će te pustit na slobodu! Hajde, što čekaš? *(Dolazi major.)*

Major: Idemo, Viskoviću! Na razgovor!

Fra Josip: Što sam sada učinio?

Major: Nisam rekao na raport, nego na razgovor! Nastupila je opća amnestija. Na slobodu se puštaju svi politički zatvorenici koji se nisu okaljali krvlju. Ali, ti nisi imao sreće. U travnju ti ističe 15 godina.

Fra Josip: Neka mene ovde do kraja kazne.

Major: Čekam te. Evo ti obavijest o otpustu!
(Daje mu obavijest.)

Milicajac: Ali nećeš pročitat? Taj papir ti je tvoj identitet. Tvoja ličnost. To ti može poslužit kao psihološki profil. A,

moga bih ja jednoga dana diplomirat na tvojoj ličnosti. Kako bilo da bilo – takvu ću teško više sresti. Hajde, čitaj, baš me zanima šta su ti napisali! *(Policajac uzima optužnicu.)* Znači, ti si taj okorjeli neprijatelj današnjice! Lošeg vladanja... Sve do dvije godine unazad neprijateljski si se ispoljavao i otvoreno nastupao?! Treba te strogo kontrolirati jer je sigurno da ćeš i na slobodi neprijateljski dejstvovati! Eto, da si se bolje vladao, davno bi izašao. Razvedri se, izlaziš na slobodu! Što se bojiš? Čeka te major, a to nije mala stvar! To bi ti trebala biti čast! Što se misliš? Nemoj sada meni pravit probleme. Ispast će da sam nesposoban, a ne bih htio silu upotrijebit.
(Policajac se udalji. Fra Josip ostaje sam na sceni.)

Fra Josip: Izlazim čist. Nisam se dao navest na ljepak. Zašto ne osjećam radost? Samo se bojim da izlazim iz uskog zatvora u širi... Toga se bojim. Moja zemlja i moj narod su u okovima koji lome kosti. Ali, Isus je taj koji dušu hrani. On je stajao uspravno na suđenju, on je okrenuo i drugi obraz dok su ga pljuvali. On neka sa mnom ide među moju braću. S Njim sam lijegao i ustajao na ovoj robiji – s Njim želim dočekat i uskrsnuće!

Napisala: Marina Šimić

Fra Josip Visković – žrtva svoga svećeništva

Kao franjevački sjemeništarac i gimnazijalac u Sinju, poslan sam 1988. godine preko ljetnih praznika u Zagreb, u franjevački samostan Majke Božje Lurdske, gdje sam, zajedno s nekolicinom svojih kolega, pomagao osloboditi prostorije od stvari i namještaja prije samog početka temeljite obnove tog našeg samostana. Osim što je to bio moj prvi susret sa Zagrebom, čemu sam se jako veselio, još me se više dojmio osobni susret s fra Josipom Viskovićem, starijim fratrom, kojega sam tada prvi put upoznao. Doživio sam ga kao pravog gospodina, vrlo uglađenog i smirenog. Njegova soba, iz koje smo mu pomogli iznositi stvari u „gornju crkvu", bila je uredna kao apoteka. Sve je bilo na svom mjestu, uredno posloženo. Sjećam se njegovih šaljivih komentara na račun suvišnih stvari, ponajviše brojnih knjiga, koje je prikupio tijekom godina. S lakoćom se rastavljao od svega, govoreći da mu to više neće trebati. Inače, nije bio od velikih riječi. Posebno upečatljiv mi je bio njegov blagi osmijeh. Doista, njegov mi se lik dobro urezao u sjećanje, njegovo dostojanstveno i smireno držanje i kretanje, kao i crte neke osobite produhovljenosti, koje nisam mogao ne zamijetiti. Tada još nisam znao ništa o njegovom mučeničkom životu. Netko nam je tek bio natuknuo da je fra Josip imao težak život i da pripazimo kako ga ne ni nekom svojom nesmotrenošću povrijedili ili uznemirili.

Drugi moj susret s fra Josipom, dogodio se godinu dana iza, za vrijeme ljetnog tečaja engleskog jezika, koji je za nekoliko nas sjemeništaraca bio organiziran u istom našem zagrebačkom samostanu. Sjećam se da se fra Josip jako veselio toj inicijativi Provincije, zahvaljujući kojoj smo mogli nadograditi neka svoja temeljna predznanja, koja smo stekli u Gimnaziji. Poticao nas je da iskoristimo tu blagodat i da što više naučimo, jer je poznavanje stranih jezika, govorio je, jako važno u životu svakog čovjeka a osobito svećenika koji radi s ljudima, koji putuje, koji predvodi hodočašća i komunicira s čitavim svijetom.

Iz ta dva moja kratka osobna susreta s fra Josipom Viskovićem, slobodan sam posvjedočiti da je on bio iznimna osoba. Nedavno obznanjena knjiga fra Stjepana Čove *„Franjevci samostana Majke Božje Lurdske u Zagrebu žrtve komunističkoga progona“* još je snažnije u meni potkrijepila i učvrstila moje privatno mišljenje koje sam bio stekao o fra Josipu. Fra Josip je bio nepokolebljiva osoba, te se za svoje stavove i uvjerenja nije bojao ni umrijeti. Iako je njegov ljudski i svećenički život bio obilježen teškim trpljenjem i nepravdom, on ipak i unatoč svemu, nije živio u mržnji. Samo je čeznuo za istinom i pravdom i želio je da istina što prije ugleda svjetlo dana. Hvala Bogu, s rađanjem mlade hrvatske države doživio je i tu zadovoljštinu. Zločinački režim koji je njemu osobno i njegovim kolegama fratrima iz Vrbanićeve, nanio ogromnu bol i prouzročio štetu, doživio je poraz i otišao je u ropotarnicu povijesti. Fra Josip je, pak, po muci i trpljenju za vrijeme 15-godišnje robije, dokazao svoju veličinu i snagu života življenog iz vjere i ljubavi, prema Crkvi, prema svom rodnom zavičaju i svojoj Domovini Hrvatskoj.
Čestitam i zahvaljujem Inicijativnom odboru, koji je odlučio ponovno tiskati njegova *„Sjećanja s robije“*, kako bi se otrgnulo zaboravu svu muku i patnju koju je fra Josip zajedno s drugim franjevcima pretrpio. Ponosni smo, što zbog ljudi kakav je bio fra Josip Visković, i mi franjevci stojimo uz bok tolikih naših domoljuba i rodoljuba, koji su nepravedno trpjeli od strane zločinačkog komunističkog režima.
Tučepi, rodno mjesto našega fra Josipa, može biti ponosno na tog svog sina, koji je o svojoj obitelji, iz koje je ponikao, o svom rodnom zavičaju, pronio najbolji glas. On je, rekao bih, kao čovjek i svećenik, zadužio sve nas žive, pa je red da se i mi danas, kao djeca nekog novog vremena, na primjeren način, odužimo njemu, te da se na njegovom svijetlom životnom primjeru trajno nadahnjujemo i da taj primjer životom nasljedujemo.

Split, na svetkovinu Svih Svetih 2017.

fra Joško Kodžoman, provincijal